

Formování teoretických a praktických základů socialistické zákonitosti v díle V. I. Lenina

VLADIMÍR VEVERKA

I.

1. Teorie socialistické zákonitosti, jež se postupně stala jednou z nejdůležitějších součástí marxistickoleninského učení o státu a právu, vznikla až v průběhu formování sovětského, proletářského státu. Zatímco některé jiné stránky socialistického státu a práva mohly být teoreticky vyjádřeny v marxismu již dříve, na základě zkušeností starší etapy vývoje revolučního dělnického hnutí, otázka nového typu zákonitosti závisela na bezprostředním ověření v politické praxi přechodného období od kapitalismu ke komunismu, ve výstavbě proletářského státu. Dosud byla pouze anticipována v obecném, globálním politickém učení o vysoké organizovanosti a kázní budoucí komunistické společnosti, jež od 2. pol. 19. stol. ostře kontrastovalo zejména s představami tehdejšího anarchismu. Přitom hlubokého teoretického i praktického ověřování v podmínkách sovětské společnosti doznává předpoklad K. Marxe a B. Engelse o zákonitém procesu odumírání státu a práva při přechodu ke komunismu. Je tedy historicky odůvodněno, že studie věnovaná vzniku teoretických základů socialistické zákonitosti se bude na prvním místě zabývat koncepcí socialistické zákonitosti, jak se postupně utvořila v díle V. I. Lenina, a to právě v období po Říjnové revoluci. Jak shodně uváděli Leninovi nejbližší spolupracovníci ve stranické a státní činnosti a první sovětsí právní teoretikové, byl to právě Lenin, který ve složitých podmínkách porevolučního vývoje v sovětském Rusku byl schopen provést nejširší teoretické zobecnění a stanovit objektivní znaky vývoje proletářské společnosti v komplexu tehdejších společenských souvislostí a v tvůrčí aplikaci Marxova a Engelsova učení o státu a právu: funkci zákonitosti a její rozsah či význam Lenin formuloval z hlediska vůdčích cílů rozvoje a stabilizace moci dělnické třídy.

Jestliže Marx věnoval převážnou část své teoretické práce analýze a kritice buržoazní společnosti a státu, pak výstavbu organizace, tedy i metod budoucí proletářské společnosti chápal jako reálné překonávání a negaci starého systému a soustředil se na momenty, jimiž se proletářský stát bude postupně vzdalovat a odlišovat od předcházejícího typu státu. To platí také o jeho ideji objektivně nutné role práva při přechodu od

kapitalismu ke komunismu. Marx zde nedospěl dále než k teoretickému zobecnění *přechodných* právních jevů, které jsou adekvátním výrazem materiálních, sociálně ekonomických kategorií výroby zboží a které se ještě zcela nevymanily z působení staré společnosti. Marxovo známé konstatování nezbytnosti tzv. *rovného práva*, jehož prostřednictvím mají být, zejména z ekonomických příčin, regulovány zbývající případy faktické nerovnosti me lidmi, zároveň charakterizuje toto rovné právo jako měšťácky omezené, nerovné právo, jež ovšem je naplněním zákonitosti, že „právo nemůže být nikdy vyšší než hospodářská soustava a jí podmíněný kulturní vývoj společnosti“.¹⁾ Přitom je ale v proletářské společnosti pokrokem, protože neuznává staré vlastnické a třídní vztahy a je tak důležitým východiskem k rozvíjení nových, komunistických společenských vztahů a metod. Pojem tohoto rovného práva zřejmě obsahuje i prvek jeho důsledného dodržování, resp. vynucování státní moci, pokud mu proletářský stát přiznává závazný charakter.

Do určité míry upřesňuje toto pojetí úlohy práva v porevolučním období i Marxův závěr, odmítající představu, že lidé, jakmile svrhnou kapitalismus, rázem se naučí pracovat pro společnost bez jakýchkoliv právních norem a že odstraněním kapitalismu jsou naráz dány ekonomické předpoklady takové přeměny.²⁾

Avšak Marx ani Engels tím neřešili otázku právní regulace ostatních částí struktury společenských vztahů a již vůbec se nezabývali výrazovými formami, v jakých se nové právo bude projevovat a realizovat. Určující bylo jejich pojetí neslučitelnosti juristického světového názoru a buržoazního práva (tj. i jeho výrazových forem) se svrchovanou vůlí proletářského státu.

Dříve, než se objevily v sedmdesátých letech minulého století Marxovy vytříbené názory na uspořádání společnosti po převzetí moci dělnickou třídou, Marx několikrát vystoupil *proti heslu zákonnosti* (legality) v revoluci. Typickým byl jeho projev při procesu proti porýnskému krajskému výboru demokratů v Kolíně nad Rýnem z 8. 2. 1849, kdy např. uvedl: „Postoj Národního shromáždění nebyl pro lid nijak závazný. Národní shromáždění nemělo samo o sobě žádná práva — lid mu jen svěřil ochranu svých vlastních práv. Jakmile neplní to, k čemu bylo zmocněno, ztrácí svůj mandát; pak vstupuje na scénu sám lid a jedná z vlastní svrchované moci.“³⁾

1) Kritika Gothajského programu, K. Marx, B. Engels: Vybrané spisy II, 1950, str. 19.

2) Srov. Leninovo tlumočení tohoto názoru ve spise Stát a revoluce, Vybrané spisy II, 1950, str. 191.

3) Marx, Engels: Spisy 6, str. 270. Doplnkem je následující výrok: „Ostatně je pravda, že Národní shromáždění chtělo setrvat na čistě zákonné půdě, na půdě pasivního odporu. Mělo před sebou dvě cesty: revoluční cestu, ale tou se nedalo, neboť pánové nechtěli riskovat své hlavy, nebo odepření daní, omezující se na pasivní odpor. Národní shromáždění se dalo touto cestou“ (tamtéž, str. 270). P. I. Stučka ve své stati Právo a revoluce vyzdvihuje Marxovy úvahy o půdě zákonodárné činnosti a zákonitosti (Izbrannyje proizvedenija po marxisticko-leninskoj teorii prava, Riga 1964, str. 158).

Engels se ve stejném smyslu vyslovil např. v polemickém článku proti teorii tzv. „právníckého socialismu“, požadujícího „převedení socialistických ideí do střízlivých právníckých pojmů“, aby bylo možné „posoudit nutnost přeměny právního řádu“.⁴⁾ Do revolučního programu by tak pronikla cizorodá metoda juristického světového názoru. Podobně Marx i Engels hodnotili právní aspekt některých směrů utopického socialismu a ideologie reformismu.

Pouze z této negace starého přístupu k právu a zákonnosti lze odvodit závěr, že vytvoří-li se objektivní podmínky pro nastolení principu zákonnosti při používání práva v proletářské společnosti, pak tato zákonnost bude nutně *jiné kvality* a její zásady nemohou být spojovány s obsahem ani formou buržoazní legality. To znamená, že i Marxův pojem tzv. rovného práva v podmínkách přechodného období předpokládá přerušení jeho ideové i politickoprávní kontinuity s buržoazní společností a jeho začlenění do nového normativního systému proletářského státu. Toto „rovné právo“, byť měšťácky omezené, tedy podle Marxe, nemůže posouvat proletářskou společnost zpět ke kapitalismu, ale nutně v souladu s úkoly diktatury proletariátu působí k úplnému překonání sebe sama, až pominou objektivní společenské podmínky pro jeho existenci; právě pojetí dočasnosti přežívajících institucí tzv. rovného práva a současně zabezpečení podmínek *pro další postup* ke komunismu je v proletářském právu kvalitativně novým prvkem. Byl to bod v Marxově učení, na který bylo možné později navázat, když se po Říjnové revoluci začaly rýsovat některé další stránky úlohy práva, jež nebyly dosud v marxismu hodnoceny. Svědčí to o tom, že již Marx předvídal *určitou tvůrčí*, perspektivní roli práva při formování vyšší úrovně vztahů socialistické, resp. komunistické společnosti, třebaže v upevňování těchto vztahů zároveň spatřoval půdu pro odumření práva. Lze říci, že Marx tím vytyčuje *obecný* znak práva po převzetí moci dělnickou třídou, který se uplatní ve spojitosti se specifickými zvláštnostmi právního vývoje v každé konkrétní historické situaci. Dosavadní marxistickoleninská právní věda nevěnovala tomuto širšímu pojetí úlohy práva vždy dostatečnou pozornost, což mj. v počátečním období vedlo k podcenění významu práva v socialistické společnosti, popř.

⁴⁾ Spisy 21, str. 526—528 a další. Odmítavý, kritický přístup k vlivům starého práva a zákonnosti v programu socialistických stran je zde vyjádřen Engelsem velmi zřetelně: „Tím ovšem není řečeno, že socialisté upustí od toho, aby kladli určité právní požadavky. Aktivní socialistická strana je bez takových požadavků nemožná jako každá politická strana. Požadavky vycházející ze společných zájmů některé třídy mohou být uskutečňovány jen tak, že tato třída dobude politickou moc a dá svým požadavkům platnost ve formě zákonů. ... Jsou proměnným elementem a čas od času jsou revidovány, jako to můžeme pozorovat u socialistických stran různých zemí. Při takových revizích se přihlíží k faktickým poměrům, naproti tomu ještě žádnou ze stávajících socialistických stran nenapadlo udělat ze svého programu novou filozofii práva a ani v budoucnu ji to asi nenapadne“ (tamtéž, str. 528).

(V bibliografických poznámkách se uvádí jako eventuální spoluautor K. Kautský, ačkoliv ve Francii roku 1904 v časopise Mouvement socialiste č. 132 vyšel tento článek za autorství B. Engelse.)

i k právnímu nihilismu nebo naopak k jeho přeceňování a utrpěl tím i výklad vztahu práva a zákonnosti v jednotlivých etapách vývoje proletářské společnosti. Nedůsledný rozbor Marxova a Engelsova učení o právu mohl tak být překážkou všestranné interpretace Leninových názorů na právo a zákonnost po převzetí moci dělnickou třídou.

2. Chceme-li se v další části zabývat již otázkami práva a zákonnosti v díle V. I. Lenina, bude nutné nejprve shrnout základní hlediska, ve kterých Lenin v těchto otázkách navazuje na Marxe a Engelse. Hlavním pramenem poznatků je Leninův spis *Stát a revoluce*, který Lenin píše ještě před Říjnovou revolucí a v němž přesně formuluje své názory na základě hluboké analýzy Marxova a Engelsova učení o státu a právu.

a) Lenin zaujal stejně vyhrčené, odmítavé stanovisko k právu a zákonnosti v západoevropských zemích a předrevolučním Rusku a v různých formách je vyjadřuje v celé své teoretické činnosti. Přitom shodně s Marxem pokládá tuto otázku za součást širšího revolučního programu o diktatuře proletariátu a proletářské demokracie na přechodu od kapitalismu k socialismu: odmítnutí starého práva a zákonnosti bylo pro Lenina v první řadě *mocenským* opatřením ve spojitosti s požadavkem o rozbití starého státního aparátu, neboť jak uvádí, „... Revoluce nesmí spočívat v tom, aby nová třída nařizovala a vládla pomocí staré státní mašinerie, nýbrž v tom, aby tuto mašinerii rozbila a nařizovala a vládla pomocí nové mašinerie“.⁵⁾ Ještě obecněji je negace dosavadního práva a zákonnosti vyjádřena v pojmu revoluční diktatury, kterou Lenin charakterizuje jako „moc, opírající se přímo o násilí nevázaná žádnými zákony“,⁶⁾ v učení o revoluční diktatuře proletariátu pak jako „moc dobytá a udržovaná násilím proletariátu nad buržoazií, moc nevázaná žádnými zákony“.⁷⁾

Dělnická třída si tak uvolňuje cestu k důsledné likvidaci překážek revolučního přechodu a nastolení nových společenských vztahů. Tato stránka diktatury proletariátu, revoluční proletářské demokracie, jejíž součástí je i akt zničení starého práva a zákonnosti, není ovšem v Leninově pojetí samoúčelnou, anarchistickou destrukcí, nýbrž předpokladem utvoření *vysoce organizované* komunistické společnosti, založené na uvědomělé kázni a morálce. Pro právní vědu bylo mimořádně důležité, že právě v rámci těchto tvůrčích sociálně politických záměrů Lenin vytyčil roli nového, revolučního práva; nikoliv bezzákonnost a odmítání funkce jakéhokoliv práva, ale konstatování významného objektivního postavení práva na přechodu od kapitalismu ke komunismu. Dnes už je klasickou tezí marxistickoleninského učení o státu a právu, že zákonitě po zrušení starého práva se rozvíjí proces tvorby nového práva, který již odpovídá cílům základních společenských přeměn po převzetí moci dělnickou třídou.⁸⁾

⁵⁾ V. I. Lenin: *Vybrané spisy*, 1950 (*Stát a revoluce*), str. 200.

⁶⁾ V. I. Lenin: *Proletářská revoluce a renegát Kautský*, *Vybrané spisy* II, 1950, str. 345.

⁷⁾ Tamtéž.

⁸⁾ Srov. obecnou úvahu v článku K dějinám otázky diktatury (V. I. Lenin: *Spisy* 31, str. 351): „Dále v příkladu, který jsme uvedli, vidíme právě diktaturu lidu, neboť lid,

Potvrzením a organickým vyústěním této teze je i učení o odumírání státu a práva. I zde vyvozuje Lenin, z rozboru Marxova a Engelsova pojetí vytríbeného v polemikách s anarchismem a reformistickým programem „svobodného lidového státu“, předpoklad vzniku a existence proletářského státu, který v průběhu revoluce nahradí stát buržoazní. „Buržoazní stát podle Engelse „odumírá“, nýbrž „je ničen proletariátem v revoluci“. „Odumírá po této revoluci proletářský stát neboli polostát“ a dále: „O „odumírání“ — a dokonce ještě výrazněji a malebněji — o „usínání“ mluví Engels naprosto jasně a určitě, máje na zřeteli epochu „po převzetí výrobních prostředků státem ve jménu společnosti“, tj. po socialistické revoluci.“⁹⁾ Otázku odumírání práva Lenin zahrnuje do procesu odumírání státu (tj. proletářského státu), zejména tam, kde za hlavní znak práva považuje ochranu a vynutitelnost státní mocí.¹⁰⁾

b) V práci Stát a revoluce je toto porevoluční právo charakterizováno v rozmezí Marxova pojmu tzv. rovného práva, když Lenin tento problém vyjádřil relativizujícím označením tzv. buržoazního práva. Lenin rovněž spatřoval základ revolučního přechodu od kapitalismu ke komunismu v opatřeních politické, sociálně ekonomické a ideologické povahy, avšak shodně s Marxem teoreticky odůvodnil i nezbytnost právní regulace ekonomických jevů přechodného období, zejména pak výroby a směny zboží.¹¹⁾ Leninovo pojetí tohoto „buržoazního“ práva sice klade důraz na jeho *dočasnost* a určitou „obsahovou“ kontinuitu s ekonomikou staré společnosti, avšak zároveň je to právo, které z velké části eliminuje nerovnost nastolením společenského vlastnictví výrobních prostředků a protěžuje socialistický ekonomickoprávní institut odměňování (tedy i přivlastňování) na základě vykonané vlastní práce, nikoliv vykořisťování práce cizí. Podle Lenina jde zřejmě o právo vnitřně *rozporné*, ale perspektivní, pokrokové, protože je vyšším stupněm právní regulace rozdělování a přivlastňování, jemuž proletářský stát vědomě poskytuje plnou mocenskou ochranu. Bylo by tedy chybné se domnívat, že Leninovo pojetí existence tzv. buržoazního práva za socialismu je teorií kontinuity se starým právem: Prvky starého práva jsou pouhým odrazem forem sociálně ekonomických vztahů, jež objektivně přežívají, avšak toto právo mění svou kvalitu, jestliže se uplatňuje v nových vlastnických poměrech a přivlastňování výrobků svazuje výhradně s faktem vykonané práce. Novým jevem je i to, že takové právní regulace se využívá cílevědomě k rozvoji socialistických společenských vztahů, tedy i ke zmírňování nepříznivých důsledků při působení někte-

masa obyvatelstva, která není nijak organizována a „náhodou“ se sešla na daném místě, sama a přímo vystupuje na scénu, sama soudí a trestá, používá moci a vytváří nové revoluční právo. Konečně je to diktatura revolučního lidu.“

⁹⁾ Stát a revoluce, Vybrané spisy II, str. 141.

¹⁰⁾ Tamtéž, str. 194 a 197.

¹¹⁾ „Kdo nepracuje, ať nejí!“, tato socialistická zásada je již uskutečněna, „za stejné množství práce, stejné množství výrobků“ — také tato zásada je již uskutečňována. To však ještě není komunismus, tím ještě není odstraněno „buržoazní právo“, které nerovným lidem za nestejné (fakticky nestejné) množství práce dává stejné množství výrobků (tamtéž, str. 191).

rých forem nerovnosti mezi lidmi v sociální sféře. V této etapě ještě Lenin neformuluje pojem nového typu práva, popř. zákonnosti, ale vyzdvihuje nové, socialistické stránky „buržoazního“ práva, na něž bylo možno v budoucnu navázat při utváření celistvého pojmu i systému proletářského práva.

Kvalitativně novým prvkem, jak ukazuje Lenin, je dále to, že přežívající „buržoazní“ právo působí v nových podmínkách, které jsou dány proletářskou demokracií, novým vztahem občana a státu: „Všichni občané se zde stávají námezdními zaměstnanci státu, jimž jsou ozbrojeni dělníci. Všichni občané se stávají úředníky a dělníky jediného celonárodního, státního syndikátu.“¹²⁾ Na úrovni politické demokracie se tedy rozvíjejí vztahy rovnosti, jež mají reálný, nikoliv jen formální charakter a připouštějí působnost „buržoazního“ práva jen v nejnutnějším rozsahu, popř. jeho nejcitelnější sociální důsledky zmírňují.

c) Ovšem původní Leninova koncepce využití práva a zákonnosti na přechodu od kapitalismu ke komunismu zahrnovala i důležité pojetí tzv. *elementárních* (jednoduchých) norem lidského soužití, které trvale existují a působí ve všech historických společenských formacích a mají univerzální charakter.¹³⁾ V třídní antagonistické společnosti, zejména vykořisťovatelského typu, kde je dodržování těchto pravidel chování vážně ohrožováno, stává se běžným jevem, že jejich větší část nabývá charakter práva, do něhož se začleňuje ve spojitosti se složitým systémem norem třídních, zabezpečujících zájmy panující třídy a opírajících se o státní donucení. Lenin předpokládá i v přechodném období určité nezbytné právní zakotvení těchto norem do té doby, až, jak dovozuje, lidé si „...ponenáhlu zvyknou zachovávat elementární pravidla společenského soužití, pravidla od pradávna známá a opakující se po tisíciletí ve všech předpisech společenského soužití, až si budou zvykat je zachovávat bez násilí, bez donucení, bez podřízení, bez zvláštního donucovacího aparátu, který se nazývá státem“.¹⁴⁾

Dosavadní Leninovo vymezení úlohy práva, jež počítá především s právní regulací socialistického odměňování za vykonanou práci a elementárních norem společenského soužití, je pouze *dílčí*, účelové, tak jak se rýsovalo v teoretických předpokladech o výstavbě socialistické společnosti. Lenin stejně jako Marx a Engels odmítl konstruovat úlohu práva za socialismu na základě obsahového a funkčního vymezení pojmu práva, který se realizoval v buržoazní společnosti a byl obecně formulován a odůvod-

¹²⁾ Tamtéž, str. 196; srov. též str. 197 o vytvoření podmínek, pro které se „nezbytnost dodržovat jednoduchá, základní pravidla každého lidského soužití stane velmi brzy zvykem“.

¹³⁾ Na to správně poukázali ve své stati „V. I. Lenin, zakladatel socialistického práva“ maďarský teoretik I. Szabo a další maďarští autoři (ve sborníku V. I. Lenin v socialistickém státu a právu, Moskva 1959, str. 256 a další). I když se nepokusili vymezit obsah tzv. elementárních norem společenského soužití, je vcelku odůvodněno jejich zařazení v řadě institutů, např. trestního práva.

¹⁴⁾ Vybrané spisy II, str. 188.

něh v buržoazní právní nauce. Některé pojmové znaky předrevolučního práva jsou sice v marxistickém učení o právu přechodného období aplikovány, avšak v jiném systému a odlišných teoretických a společenských souvislostech. Toto odlišné východisko je uplatněno i ve zmíněném pojetí dočasné úlohy tzv. buržoazního práva za socialismu stejně jako v pozdějších úvahách o rozvoji nového systému proletářského práva.

Zatímco uvedené „minimum“ využití práva, vztahující se na sociálně ekonomickou sféru a elementární ochranu postavení jednotlivce ve společnosti, se jevilo jako účelné a objektivně nutné, neřeší ještě Lenin otázku právního zakotvení a formování budoucích politickoorganizačních vztahů, zejména při budování organizace politické moci dělnické třídy. Z pozdějších Leninových poznámek k této otázce vyplývá, že Lenin v politickoorganizační sféře kladl důraz původně na regulaci pomocí *politickoorganizačních* a technických *norem* zejména tam, kde se utvářely vztahy výhradně mezi organizacemi a institucemi. V dynamickém vývoji politické revoluce, kde šlo o přímé operativní zabezpečení výstavby a fungování politické moci dělnické třídy, nemohly být specifické právní prostředky pokrokem.¹⁵⁾

Teprve v období stabilizované sovětské moci sílí v Leninově pojetí právní aspekty regulace státně politické oblasti, které jsou také provázány požadavkem přísného dodržování zákonnosti a státní disciplíny.

d) Okruh předrevolučních Leninových úvah o úloze práva za socialismu uzavírají myšlenky o úloze *závazné formy* normativních, zejména zákonných aktů a o *státním donucení* jako pojmovém znaku práva. Třebaže největší pozornost, jak jsem se pokusil ukázat, Lenin tehdy věnoval obsahu práva, resp. předmětu právní regulace, vyzdvihl zároveň význam určitých stránek *formy* práva: Vyznačený předmět právní úpravy v přechodném období bezprostředně spojuje s vyjádřením státní vůle formou zákona, resp. normativních aktů (nařízení) a s jejich vynutitelností státní mocí.

Státní donucení, které je prvkem každého typu práva, bude podle Lenina nutně zahrnuto i v právu na přechodu od kapitalismu ke komunismu, je zárukou realizace tohoto práva a cílů v něm obsažených. Nezbytné normy „buržoazního“ práva však nyní zabezpečuje nová státní moc, proletářský stát, který je také programově stanoví ve formě závazných zákonných aktů. „A proto,“ píše Lenin, „bude ještě třeba státu, aby ochranou společenského vlastnictví výrobních prostředků chránil rovnost práce a rovnost rozdělení výrobků.“¹⁶⁾ A dále: „Buržoazní právo předpokládá, pokud jde o rozdělení spotřebních předmětů, ovšem nevyhnutelně buržoazní stát, neboť právo není ničím bez aparátu, který by byl s to donucovat lidi k dodržování právních norem. Z toho tedy vyvěrá, že za ko-

¹⁵⁾ Ostatně do této doby ani instituty buržoazního práva veřejného nedoznaly v nemarxistické právní nauce, na rozdíl od práva soukromého, ocenění jakožto nejvlastnější klasické formy práva a veřejné, např. ústavní právo bylo často označováno pružným termínem práva politického atd.

¹⁶⁾ Tamtéž, str. 191.

munismu zůstane po určitou dobu nejenom buržoazní právo, nýbrž i buržoazní stát — bez buržoazie!“¹⁷⁾

Ovšem uvedené prvky formy práva lze v Leninově učení chápat jako dialektickou anticipaci cesty k novému, proletářskému právu, neboť jsou výsledkem činnosti proletářského státu, proletářský stát jich vědomě využívá při tvorbě nezbytných právních institutů na přechodu od kapitalismu ke komunismu a při stanovení a realizaci prostředků státního donucení; stejně jako obsah „starého“ práva není ve skutečnosti starým právem, protože se uplatňuje v procesu utváření nových společenských poměrů, i jemu odpovídající „stará“ forma je bezprostředně spjata s revoluční státní mocí a musí plně sloužit jejím revolučním záměrům. Druhou stránkou tohoto pojetí byl v porevolučním období požadavek *zrušení* převážné většiny starých právních norem, aby byla zajištěna svrchovanost vůle proletářského státu v oblasti práva. I když Lenin meze této negace starého práva ve spise Stát a revoluce blíže neurčuje, můžeme je eliminací odvodit z pozitivního přístupu k obsahovým i formálním institucím „buržoazního“ práva a jejich využitelnosti v přechodném období.

Z pozdějších zkušeností v období NEPu dokonce vyplynulo, že jednotlivé formy normativní a právně aplikační donucovací činnosti sovětského státu byly schopny mimořádným způsobem podpořit socialistické tendence v uplatnění „buržoazního“ práva a zabránit nepřipustnému posilování prvků staré ekonomiky, jak to ostatně naznačovalo tehdejší heslo *revoluční zákonnosti*.¹⁸⁾

Toto ověření jejich nezbytnosti a životaschopnosti v sovětském právu dvacátých let pak také přispělo k překonání určitých nihilistických představ, které se rozšířily v tehdejší sovětském právním myšlení.

e) Leninův jednoznačný důraz na nutnost státního donucení, jeho idea závaznosti normativních právních aktů, zejména zákonů, jsou již zárodečným pramenem jednoho z požadavků socialistické zákonnosti. Lenin zde naznačuje *úzké spojení státu a práva* a předpokládá, že úloha práva za socialismu je nemyslitelná bez cílevědomé právní činnosti (metody) proletářského státu spočívající nejen v nezbytné tvorbě závazných normativních aktů, ale i v zabezpečování jejich realizace; i když obsah práva byl původně (také v důsledku pozdějších revolučních událostí) chápán úžeji, přece myšlenka o plné závaznosti normativních právních aktů a nutném státním donucení byla od počátku součástí obecného marxistického učení o státu a právu na přechodu od kapitalismu ke komunismu. Odpovídá to Leninovu obecnému pojetí státní vůle, která, má-li se prosadit, musí být vyjádřena jako zákon.¹⁹⁾ Je třeba však vzít v úvahu, že v tomto Leninově pojetí šlo zatím o uplatnění těch prvků práva a zákonnosti, které se tehdy jevily jako objektivně nutné, ale které by byly jen

¹⁷⁾ Tamtéž, str. 194; Leninova teze o nezbytnosti nového státního aparátu je jen další stránkou pojetí úlohy práva za socialismu.

¹⁸⁾ Srov. Stučka: Pjaf let revolucii prava (Izbrannyje proizvedenija, str. 282—289).

¹⁹⁾ „... vůle, jestliže je státní vůlí, musí být vyjádřena jako zákon státní mocí, jinak slovo vůle bude pouhým záchvěvem vzduchu, pouhým zvukem“ (Spisy 32, str. 340).

jedním z aspektů revolučních změn a které by nebránily rozvoji nových, specifických forem organizační činnosti proletářského státu a ostatních organizací dělnické třídy, resp. rozvinutí sféry neprávních společenských norem, zejména politické, ryze ekonomické a morální povahy.²⁰⁾ To svědčí zároveň o tom, že Leninovo pojetí úlohy státu při tvorbě a uskutečňování práva bylo od počátku oproštěno od etatistického formalismu, jenž byl průvodním jevem většiny dosavadních buržoazních koncepcí legality. Později, v období výstavby sovětského státu a práva, když už Lenin formuluje zásady socialistické zákonnosti, neomezuje její význam jen na použití státního donucení v případech, kdy byly zákony a nařízení sovětské moci porušeny, nýbrž předpokládá širokou podporu pracujících při dodržování zákonnosti, spoléhaje na revoluční právní vědomí, kulturnost obyvatelstva a politickoideologické prostředky vlivu na chování lidí při přechodu od kapitalismu ke komunismu.²¹⁾ To už je anticipace nového pojetí zákonosti a každé disciplíny za socialismu, když Lenin ve stati Velká iniciativa vyzdvihuje nebývalé narůstání „svobodné a uvědomělé kázně samých pracujících“.²²⁾ Jak ještě dále ukážeme, Lenin se pro uvedené prvky zákonosti, donucení a závaznosti vyslovuje jen do té míry, aby zároveň neobnovoval vnitřní strukturu buržoazního práva a zákonnosti. Leninova koncepce se stejně jako u Marxe rozvíjela ve smyslu negace tradiční, zakořeněné stránky právního myšlení a právní praxe.

II.

Novou etapou je nepochybně Leninovo teoretické chápání práva a zákonosti po Řijnu 1917, kdy sovětské Rusko muselo zaujmout zásadně odmítavé stanovisko ke starému, carskému právu a přejít k rozhodování a postupu podle aktů nové, sovětské moci a podle tzv. revolučního právního vědomí. Pro Lenina bylo příznačné, že nyní, podobně jako ve svém obecném učení o proletářské společnosti a státu, usiloval o ověření objektivitý dosavadních dílčích úvah o právu a zákonosti v přechodném období od kapitalismu k socialismu, ovšem definitivní řešení koncepce sovětského práva a zákonosti, její objektivní základ spojoval v celé šíři s potřebami a výsledky revoluční praxe a výstavby socialistické společnosti. Jak vyplynulo z pozdějších Leninových úvah a politických dokumentů sovětské moci, tato praxe ve specifických poměrech porevolučního Ruska zákonitě vedla k dočasnému citelnému *omezení úlohy práva*, které se projevilo při vlastní regulaci společenských vztahů, a tím i systému prostředků,

²⁰⁾ Přírozeným důsledkem toho byl Leninův výrok, že zákony v přechodném období mají dočasný význam (Spisy 27, str. 519). Srov. též A. I. Děnisov: V. I. Lenin o soc. zákonosti, Moskva 1968, str. 22 a další.

²¹⁾ Srov. Lenin: O „dvojí“ podřízenosti a zákonosti z r. 1922.

²²⁾ Velká iniciativa, Vybrané spisy II, 1950, str. 467 a další. K značnému rozšíření pojetí obsahu socialistické zákonosti došlo u Lenina v letech 1918–1919, kdy se formuje ústavní zakotvení statutu občana v proletářském státě (viz též str. 74 této statě).

zabezpečujících dodržování práva, resp. zákonnosti.²³⁾ Rozhodujícím prvkem regulace společenských vztahů byly revoluční *politické normy* a požadavky a jim odpovídající princip revoluční *politické disciplíny*; tuto roli mělo koneckonců i právní vědomí pracujících tříd (tzv. revoluční právní vědomí), jež určovalo i ovlivňovalo chování lidí a institucí za bezprostředního vlivu revoluční praxe. Zúžení role práva tedy nelze chápat jako projev anarchismu, nýbrž, jak dovozoval Lenin, šlo o období uvědomělého ovlivňování společenských procesů proletářskou stranou, státem a ostatními organizacemi pracujících tříd, jehož průvodním jevem či podmínkou musí být uvědomělá revolučně politická kázeň.^{23a)}

I když zúžení nebo i popření role práva ve společnosti je příznakem každého revolučního období, v sovětském Rusku revoluční změny zasáhly samu podstatu práva, působí zde jako *trvalá* negace dosavadního, starého práva a nemohou se tedy ve vztahu k právu uplatňovat jinak než v přechodných formách, v procesu výstavby nového, sovětského státu, jehož forma i obsah by odpovídaly potřebám základních sociálně revolučních změn. Přímá vázanost vzniku nových právních forem na formy politicko-organizační je zde očividná, avšak zároveň odtud organicky vyvěrá tendence rozvoje práva, bez něhož se výstavba sovětské společnosti a státu nemohla obejít.²⁴⁾

V Leninově teoretické i praktickopolitické činnosti se již vynořuje myšlenka nového, sovětského práva, jež opodstatňuje nezbytnou existenci práva nejen ve smyslu „doznívajících“ institutů tzv. buržoazního práva, ale formuluje *prvky nového, proletářského typu práva*, jež odpovídá revolučním změnám a cílům přechodu ke komunistické společnosti; idea prvotního omezení a ověřování práva je vystřídána učením o etapě rozvíjejícího se sovětského práva a zákonnosti.

Konstatování prvků nového práva značně rozšiřuje úlohu práva a zákonnosti za socialismu ve srovnání s tím, jak ji koncipovalo předrevoluční marxistické učení o státu a právu. K těm nutně náleží, kromě odmítavého přístupu k podstatě starého právního řádu, vyzdvižení úlohy právního vědomí pracujících tříd (revolučního právního vědomí) v jednotlivých etapách vývoje proletářské společnosti, mnohostranná úloha dekretů (aktů) ústředních orgánů sovětské moci, jakož i aktů sovětské moci v místech, iniciativa a podpora pracujících mas v nařizovací činnosti a rozhodování, koncepce sovětského zákona, resp. kodifikace a pojem revoluční zákonnosti v období NEPu. Analýza těchto nových stránek porevolučního práva

²³⁾ Srov. Leninovo pojetí revoluční diktatury a nutnosti realizace jejích výsledků (str. 56 této statě).

^{23a)} „A kromě toho mají soudy, jsou-li organizovány opravdu podle zásady sovětských institucí, ještě jiný důležitější úkol. Je to úkol zajistit co nejpřísnější zavedení kázně a sebekázně“ (koncept článku Nejbližší úkoly sovětské moci), Spisy 27, str. 212.

²⁴⁾ Ve skutečnosti Lenin nabádá k hlubokému studiu těchto historických forem sepečetí společenské a zejména politickoorganizační sféry a práva, aby tak dostalo konkrétní podobu marxistického učení o vztahu politiky a práva a jeho specifické formy za socialismu.

umožní marxistické právní vědě objasnit obrovský podíl Lenina na formování teoretického pojmu *socialistického práva* v souladu s konkrétními potřebami stabilizace proletářské společnosti. Přitom vynikne i nemalý vliv Lenina na diskusi o těchto otázkách v řadách sovětských právních teoretiků v 1. polovině dvacátých let, třebaže nebyl vždy výslovně citován.

Složitost tehdejšího teoretického pojetí proletářského práva a jeho úsilí nás současně nutí studovat Leninův dialektický přístup k sovětskému právu z hlediska jeho vývojových etap, popř. kategorií právně regulovaných společenských vztahů a dále z hlediska prolínání právních, politických, organizačně technických a morálních stránek při řešení mocenských a organizátorských úkolů sovětského státu.

Chápání sovětského práva jako práva nového typu nelze ovšem v této době přeceňovat, protože Lenin zobecnil, jak už řečeno, otázky úlohy proletářského práva jen do té míry, pokud to vyžadoval a potvrzoval sám vývoj sovětského Ruska, a situace bezprostředně po Říjnové revoluci, za občanské války i ve specifickém období NEPu takové utváření celistvé koncepce proletářského práva znesnadňovala. Nadto vůdčím teoretickým kritériem byl pro něho nadále proces postupného odumírání státu a práva za komunismu.

Otázka zákonnosti, která byla původně zahrnuta zčásti v Leninově obecném předpokladu závaznosti normativních aktů proletářského státu a nutnosti státního donucení, nemůže být nyní řešena jinak než v přímé závislosti na *existenci nového práva*: zákonnost se začíná rýsovat jako jeden z hlavních principů diktatury proletariátu, jakmile je vůle dělnické třídy postupně ztělesňována v zákonných aktech sovětské moci a vytváří se mechanismus záruk jejího dodržování a uskutečňování. Jestliže se ve specifických podmínkách porevolučního období nové právo teprve rozvíjí, je i uplatnění socialistické zákonnosti chápáno jako *postupný proces*, jehož jednotlivé historické etapy jsou určovány objektivními podmínkami a potřebami porevolučního Ruska. Šlo zároveň o proces, v němž se původní představy o socialistické zákonnosti neobyčejně obohatily a prohloubily v souladu s „revolucí práva“, jeho novou podstatou a zaměřením.

1. Bezprostředně po Říjnové revoluci byly všechny úvahy o uspořádání nových poměrů v proletářské společnosti určovány především soustředěným úsilím o upevnění mocenských přeměn, o obranu revolučního pořádku, který byl základní zárukou změn sociálně ekonomických. Přitom podmínky převzetí moci předurčily velmi vyhrocené formy aplikace marxistického učení o rozbití starého státního aparátu a v neposlední řadě i vztah sovětské moci ke starému právu.

Práce věnované vývoji sovětského práva a zákonnosti tuto *počáteční etapu* shodně vymezují až do *poloviny r. 1918*.²⁵⁾ Je to opodstatněné, protože v polovině r. 1918 vyvrcholil proces negace starého práva a byly

²⁵⁾ Např. M. S. Strogovič: Osnovnyje voprosy sovětskoj socialističeskoj zakonnosti, Moskva 1966; A. I. Děnisov: V. I. Lenin o socialističeskoj zakonnosti, Moskva 1968. U nás K. Malý, J. Mečl: Velká říjnová revoluce — Sovětský stát a právo, Praha 1967 a další.

položeny základy nového sovětského zákonodárství; koncem roku 1918 schvaluje VI. mimořádný sjezd sovětů významnou rezoluci „O přesném dodržování zákonů“, v červenci 1918 v RSFSR je vyhlášena první revoluční ústava a brzy poté první sovětské kodifikace práva rodinného a pracovního. Počátkem r. 1919 vstupují v platnost Vedoucí zásady trestního práva.

Pro V. I. Lenina bylo tehdy příznačné, že své teoretické dílo rozvíjel v úzké spojitosti se svou praktickopolitickou činností. Dokonce mnohé jeho názory na právo a zákonnost nelze v celé šíři objasnit jinak, než ze studia rozhodujících politických a právních dokumentů sovětské moci, protože se na jejich tvorbě výrazným způsobem podílel a některé sám koncipoval. To neznamená, že by tím byl oslaben jeho kriticismus vůči těmto aktům sovětské moci v případech, kdy neodpovídaly objektivním potřebám výstavby sovětské společnosti a vyžadovaly změnu či nápravu. K teoretickému přínosu Lenina náleží tedy i jeho kritická stanoviska k chybám a nedostatkům revoluční politickoprávní praxe.

a) Podmínky tohoto počátečního období si vynutily značné omezení úlohy práva: došlo k radikálnímu zrušení starého práva, které nemohlo být ihned nahrazeno novým, sovětským právem. Toto předrevoluční právo často nemohlo být ani zdrojem využití dílčích formálních právních institutů při vypracování nových legislativních opatření sovětské moci (v právu občanském, pracovním atd.) v období nezbytného uplatňování tzv. buržoazního práva, o němž Lenin před revolucí mluvil v souvislosti s nezbytnou regulací výroby zboží a rozdělování na přechodu od kapitalismu k socialismu. Potvrzuje to i pozdější právní vývoj NEPu v letech 1921–1922, když jednoznačná orientace na právní diskontinuitu tehdy nevyklučovala částečně využít formy pokročilejších právních úprav některých západoevropských zemí, popř. demokratizační právní politiky Prozatímní vlády po únoru 1917.

Proces anulování starého práva je v odborné literatuře oprávněně spojován s prvním dekretem o soudu z 5. 12. 1917, zejména pak s jeho ustanovením, že „místní soudy... v rozsudcích a rozhodnutích se řídí zákony svržených vlád jen potud, pokud nejsou zrušeny revolucí a neodporují revolučnímu svědomí a revolučnímu právnímu vědomí“.^{25a)} Pronikavá negace, která aplikací tohoto ustanovení o právu nutně vznikla, je takto vyplňována úlohou tzv. *revolučního právního vědomí* a prvními dekreti sovětské moci.²⁶⁾

Spolu s interpretační poznámkou, která byla z přímé iniciativy Lenina začleněna do dekretu, aby blíže určila vztah revoluce k dosavadnímu právu, byl dekret o soudu z r. 1917 jediným aktem nejvyšší sovětské moci, který *výslovně* formuluje závazný program zrušení starého práva v rozsahu, který je diktován revolučními změnami. V následujících dekretech

^{25a)} Dekret o soudu č. 1 v čs. překladu Prameny ke studiu dějin státu a práva socialistických zemí, I, str. 24, SPN 1977.

²⁶⁾ Kromě citovaných pramenů viz sbor. Okfabrskaja revoljucia i razvitie prava, Riga 1968.

o soudu je také možno sledovat jeho plnou realizaci, zejména pak v dekretu z 30. 11. 1918, kdy je již vyloučena jakákoliv, i dílčí aplikace starého práva.

Avšak ještě nebyla dostatečně objasněna otázka, zda první dekret o soudu, popř. další dekrety o soudu z r. 1918 měly v procesu anulování starého práva širší význam, zda působily jako směrnice při rozhodování i v jiných záležitostech než těch, které spadaly do pravomoci nově zřízených soudních orgánů. Např. G. P. Galiljejev se vyslovuje pro striktní pojetí a uvádí, že zmíněná opatření dekretů o soudu se vztahují pouze k úkolům a rozhodování nově zřízených soudů.²⁷⁾ Jiní autoři pojednávající o otázce přístupu ke starému právu hodnotí již první dekrety o soudu obecněji, avšak nezkoumají podrobněji dosah ostatních aktů sovětské moci, které by se přímo či nepřímo dotýkaly obecné otázky o neplatnosti starého práva a úlohy revolučního právního vědomí při rozhodování všech orgánů sovětské moci.²⁸⁾

Otázka skutečné role prvního dekretu o soudu při anulování starého práva je podle mého názoru vysvětlitelná jen v souvislosti s dalšími vůdčími politickými dokumenty vydanými po Říjnové revoluci, zejména pak s svoláním II. všeruského sjezdu sovětů „Dělníkům, rolníkům a vojákům“, s „Deklarací práv pracujícího a vykořisťovaného lidu“ ze 17. 1. 1918 a s řadou dekretů, směrnic či instrukcí, jež vymezovaly strukturu a metody činnosti sovětských orgánů (např. důležitá Instrukce o právech a povinnostech sovětů vydaná lidovým komisařem vnitra ještě v roce 1917). Potvrď se totiž, že výslovné stanovisko, které o vztahu starého práva a revoluce uvedl dekret o soudu, je zároveň vyjádřením *všeobecného revolučního programu* nahrazení předrevolučního práva revolučním právním vědomím, jež bude postupně konkretizováno a zakotvováno v aktech nové, proletářské moci.

I v tomto dekretu nutno rozlišit, podobně jako v jiných dekretech počátečního období, závazné směrnice, určené novým sovětským soudům, a politické prohlášení o vztahu revoluční praxe ke starým zákonům, které mělo silný ideový vliv na postup *všech* sovětských orgánů. Vždyť obdobně jako soudy i ostatní orgány sovětské moci, aniž byly k tomu zavázány zvláštním dekretem nebo směrnicí, odmítaly aplikovat do značné míry předrevoluční zákony a řídily se revolučním právním vědomím v úzké návaznosti na nové dekrety a akty sovětského státu. Z konkrétního rozboru činnosti sovětských orgánů, založeného na jednotlivých směrnících, instrukcích a dekretech, vyplývá, že jen v malé míře, spíše subsidiárně se přihlíželo k některým dřívějším právním předpisům v oboru práva administrativního a finančního, k technickým předpisům apod., zatímco ostatní vztahy

²⁷⁾ Tamtéž, str. 131.

²⁸⁾ Např. V. Knapp charakterizuje první etapu vývoje sovětského práva a zákonnosti dekretem o soudu z r. 1917 a ostatními aspekty zrušení starého práva, stejně jako otázkou užití revolučního právního vědomí, se podrobněji nezabývá. Srov. jeho článek Vznik a vývoj socialistické zákonnosti, Právník č. 12/1975.

byly regulovány výhradně novým způsobem, zejména pod silným vlivem revolučního právního vědomí.

Lenin pokládal tuto rozhodovací praxi počátečního období za nezbytnou a odůvodňoval ji všude tam, kde odpovídala podmínkám a potřebám revolučního přechodu v Rusku. Potud také připouštěl využití právních forem jako stabilizujícího faktoru revolučních změn.

V obrovském množství jeho návrhů, konkrétních opatření a kritických stanovisek se přitom velmi záhy rýsovala snaha dát různorodé činnosti sovětských orgánů jednotný směr a cílevědomé metody. V otázkách zrušení starého práva a formování nového, proletářského práva a zákonnosti se stala takovým sjednocovacím prvkem *interpretační poznámka*, kterou Lenin navrhl začlenit do definitivního textu prvního dekretu o soudu: „Zrušenými jsou všechny dekrety a zákony, odporující dekretům Ústředního výkonného výboru sovětů dělnických, vojenských a rolnických zástupců a Dělnicko-rolnické vlády, a též programům Ruské sociálně demokratické dělnické strany a strany socialistů-revolucionářů.“²⁹⁾ Již v prvních měsících po Říjnové revoluci Lenin považoval za nutné závazně určit, jak vykládat ustanovení čl. 5 dekretu o rozsahu neplatnosti starých zákonů.

Výklad podmínky, za které se zrušují staré právní normy, tedy neponechal volnému uvážení soudů a vytyčil *princip závaznosti vrcholných politických aktů* a programových prohlášení sovětské moci, jež řešily podstatné otázky revolučního přechodu k socialismu. Vymezil nejen mimořádně úzké hranice pro použití starých právních norem, ale i sám *obsah revolučního právního vědomí*,³⁰⁾ jakožto hlavní zdroje rozhodování sovětských orgánů a institucí.³¹⁾ Nově zřizované soudy vycházející z revolučního právního vědomí tu zastupují ve skutečnosti určitou právotvornou funkci. U Lenina tato myšlenka nabývala stále na důraznosti a dokonce lze říci, že se zařadila k základům Leninova pojetí vzniku a rozvoje proletářského státu, práva a zákonnosti; revoluční právní vědomí, opírající se o širokou aktivitu a iniciativu pracujících mas na všech stupních rozhodování sovětských orgánů, nemůže být dílem pouhé spontaneity či dokonce živelnosti, ale je do něho soustavně vnášen *uvědomělý* prvek, který je v souladu s objektivními potřebami a je zformován revoluční dělnickou stranou a vůdčími silami proletářského státu. Vedoucí postavení revolučně politického programu, dekretů, směrnic a instrukcí zde nabývá povahy politickoprávní závaznosti, jejíž dodržování je zároveň chápáno jako nedílná součást nové, proletářské kázně.

²⁹⁾ Prameny ke studiu dějin státu a práva socialistických zemí, str. 24.

³⁰⁾ Lenin použil i termínu „právní vědomí pracujících tříd (svrhávajících vykořisťovatele)“ (viz V. I. Lenin o socialistickém právu a zákonnosti, Praha 1970, str. 25). Ve svém návrhu programu KSR z r. 1918 uvádí ještě obecnější pojem „socialistické právní vědomí“ (tamtéž, str. 44).

³¹⁾ Určitý striktnější postup, třebaže jiného charakteru než ve smyslu závaznosti platných dekretů, požadoval Lenin v pozměňovacích návrzích k dekretu o soudu z února 1918, když zdůraznil, že musí být v rozhodujících rozsudcích uvedeny důvody (odchyly od platných zákonů), proč soud zrušil zastaralé nebo buržoazní zákony (V. I. Lenin o socialistickém právu a zákonnosti, str. 25).

Lenin (a spolu s ním např. tehdejší lidový komisař spravedlnosti P. I. Stučka) tak odmítl pokusy chápat revoluční právní vědomí jako moment jakéhosi intuitivního práva, v duchu psychologické teorie L. Petražyckého, k níž se přihlásili i někteří sovětsí teoretici. I stanovisko A. V. Lunačarského, jak známo, bylo tímto pojetím zčásti ovlivněno, i když Lunačarský nakonec kompromisně podpořil postoj prvního dekretu o soudu ke starému, předrevolučnímu právu.

I v činnosti revolučních tribunálů, kde jinak dekret o soudu vyloučil jakoukoliv aplikaci starých zákonů, bylo jejich rozhodování o kontrarevolučních činech, sabotáži a spekulaci plně vázáno na základní politické akty a směrnice sovětských orgánů, i když úloha revolučního právního vědomí zde byla zvláště markantní. To platí také o samostatném dekretu o revolučních tribunálech z května 1918, který, aby oživil jejich aktivitu, potvrdil existenci revolučních tribunálů ve velkých střediscích, a tím posílil *vliv vyšších* stranických a státních sovětských orgánů. Lenin dokonce navrhl zřídit revoluční tribunál při Ústředním výkonném výboru, jemuž byla výslovně uložena povinnost řídit se platnými dekrety a všeobecnými ustanoveními pro revoluční tribunály, vydávanými lidovým komisařem spravedlnosti.³²⁾

Tehdejší mimořádný dosah revolučního právního vědomí vedl k *novým*, ve zformalizovaném buržoazním právu neznámým *jevům* při *tvorbě* dekretů a dalších řídicích směrnic sovětského státu. Spočívaly v tom, že akty sovětské moci se ihned promítaly do rozhodovací praxe a v podmínkách širokého tvůrčího uplatnění revolučního právního vědomí se ověřovala jejich objektivita, účelnost a životaschopnost. Lenin dokonce v dynamické sovětské praxi počátečního období, kdy dekrety byly více politickou směrnicí než skutečným normativním právním aktem, předpokládal možnost jejich takřka okamžitých operativních změn a oprav, jestliže to vyžadují objektivní potřeby revolučního přechodu a byly sovětskými orgány řádně odůvodněny. Spolu s Leninovým pojetím revolučního právního vědomí (právního vědomí pracujících tříd) a dekretů počátečního období zobecňuje tuto otázku i pozdější teze, že „... Zákony mají v přechodné době dočasný význam. A jestliže zákon překáží rozvoji revoluce, pak se zruší nebo opraví“.³³⁾ Tyto změny, doplňky, odchylky a opravy aktů sovětské moci měly ovšem poněkud jiný charakter a opodstatnění než postup, který vyhlásil VI. všeruský mimořádný sjezd sovětů v usnesení o důsledném dodržování zákonů.

Vznik nového práva a počátky uplatnění nového typu zákonnosti byly uvědomělou konkrétní syntézou tvůrčího působení revolučního právního vědomí při aplikaci prvních aktů sovětské moci, v níž se prolínala organizátorská úloha sovětských orgánů s revoluční iniciativou dělnické třídy a ostatních pracujících mas. Díky zejména také Leninovi se podařilo vtisknout tomuto procesu cílevědomost a zásadovost, takže mohl v 2. polovině

³²⁾ Tamtéž, str. 28—30.

³³⁾ Spisy 27, str. 519.

r. 1918 vyústit ve vydání první sovětské ústavy RSFSR a řady nových zákonů a kodifikací, které již nabyly povahy skutečných normativních právních aktů bez ohledu na to, že v období občanské války a „válečného komunismu“ bylo opět nutno tento vývoj sovětského práva načas omezit, resp. přizpůsobit mimořádným podmínkám třídního boje.

Jakmile byly položeny základy sovětského práva, úloha revolučního právního vědomí se rozvíjela již ve vztahu k tomuto existujícímu právu, jako důležitý interpretační faktor tvorby a aplikace práva. Šlo o změnu, která nikterak nenarušila kontinuitu s předcházejícím obdobím, protože sovětské právo a princip zákonnosti se o revoluční právní vědomí nadále opíral a čerpal z něho svou průkaznost a sílu. Lenin jeho roli důrazně připomíná, když později, zejména počátkem 20. let po vyhlášení NEPu, koncipuje pojem revoluční zákonnosti.

Je proto nutné rozlišovat etapu, kdy se ještě sovětské zákonodárství nezformovalo a revoluční právní vědomí plnilo do značné míry *přímou právotvornou* funkci, zatímco později, kdy základy sovětského zákonodárství byly již dány, vyvstala potřeba omezení zákonů, jejich překročení apod., v důsledku *mimořádných* opatření ve válce proti kontrarevoluci.³⁴⁾

b) Hlubší pochopení Leninových názorů, zahrnujících otázky vzniku sovětského práva a zákonnosti, vyžaduje dále objasnit Leninovy úvahy o charakteru a funkci prvních *dekretů*. Byl-li Lenin autorem, spoluautorem či iniciátorem většiny těchto dekretů, významně spoluurčoval i jejich funkci a zařazení ve vývoji sovětského státu a práva.

V odborné literatuře věnované otázce dekretů není vcelku pochyb o tom, že představovaly neobyčejně důležité prvky nového „revolučního“ práva a jejich uplatnění, spolu s širokou aplikací revolučního právního vědomí, vedlo ke vzniku nového typu zákonnosti. K autorům, kteří nejvýrazněji hodnotili dekrety jako právní akty, resp. zákony, obsahující nejdůležitější normy sovětského práva, náleží zejména M. S. Strogovič.³⁵⁾ Svědčí o tom i jeho vcelku jednoznačné pojetí závaznosti dekretů, i když zároveň široce cituje Leninovy výroky o mnohostranné, nejen právní roli, kterou dekrety v porevolučním období sehrály. Jiní, např. V. M. Šapko, V. M. Kuricyn, F. N. Turitov, A. I. Děnisov, u nás K. Malý, J. Mečl, S. Zdobinský a další, konstatují právní povahu dekretů spíše v její konkrétní formě, vzhledem k určitým dekretům, popř. k jejich jednotlivým ustanovením.³⁶⁾ V obecném hodnocení vycházejí důsledně z Leninova *mnohostranného* pojetí, v němž jsou dekrety, zejména z prvních let sovětské vlády, charakterizovány jako právní i ideově politické dokumenty, jakožto směrnice („věchy“ = směr cesty), výzvy, instrukce a prohlášení.

Obsáhlý výklad éry dekretů jako organického článku ve vývoji sovět-

³⁴⁾ V r. 1919 Lenin např. v činnosti soudů jeho úlohu formuloval takto: „Strana zrušila zákony svržených vlád a nyní dává soudům, zvoleným sovětskými voliči, heslo uskutečňovat vůli proletariátu používáním jeho dekretů a jestliže příslušný dekret neexistuje nebo je neúplný, řídit se socialistickým právním vědomím a nedbat zákonů svržených vlád.“ (Z návrhu programu KSR(b) pro VIII. sjezd, V. I. Lenin o socialistickém právu a zákonnosti, Praha 1970, str. 44.)

ského státu a práva, který zmíněné práce podávají, je však nutno doplnit o Leninovo pojetí příčin, které si vynutily *specifickou formu* dekretů, a její bezprostřední význam pro formování nového, socialistického typu zákonnosti. Ve zvláštní stati by měla být zpracována otázka konkrétní úlohy jednotlivých dekretů (popř. jejich kategorií), u nichž se uplatnil i různý stupeň jejich závaznosti a vynutitelnosti.

V této souvislosti bude potřebné srovnání úlohy dekretů jako aktů nejvyšších sovětských orgánů a aktů, vydaných *nižšími* sovětskými orgány, stejně jako objasnění role politických dokumentů a směrnic komunistické strany ve vztahu k organizátorské a nařizovací činnosti jednotlivých stupňů sovětu.

Otázky specifické formy sovětských dekretů a jejich příčin zaujímají v Leninově díle zvlášť důležité místo, jež odpovídá mimořádnému významu dekretů při zabezpečování revolučních změn a výstavby sovětské společnosti. Leninovi se dekrety jevily jako nejvhodnější forma, pomocí níž bylo možné po Říjnové revoluci uskutečňovat organizátorskou, nařizovací a ideově výchovnou funkci sovětské moci. Základní *odůvodnění* praxe dekretů tkví v samé negaci principů starého práva a zákonnosti: jak vyplývá z Leninova pojetí, tradiční forma zákona a mechanismus jejího působení ve společnosti nevyhovovaly ani nutnosti zakotvit mocenskú změny ani masové základně, s níž bezprostředně nová mocenská a organizační opatření musela počítat. Svazovat tehdejší revoluční přechod přísnou formou práva, dokonce starého typu, by bylo, jak dovozoval Lenin, v rozporu s revolučními zájmy dělnické třídy.³⁷⁾

Lenin však požadoval, podobně jako při upřesňování revolučního právního vědomí, aby vydávání dekretů úzce navazovalo na *program komunistické strany*, protokoly jejího ústředního výboru, stranické oběžníky a direktivy, aby se vytvořily podmínky pro diskusi a přípravu těchto dekretů ve stranických orgánech. Spatřoval v tom záruku cílevědomosti dekretů a jejich jednotné koordinace, jež by předcházela nežádoucím rozporům. Rozpor se stranickými směrnicemi byl považován za nepřipustný. Sovětská praxe byla vždy orientována k jednotnému revolučnímu výkladu stranických a státních dokumentů.^{37a)}

Jestliže do popředí vystoupily přímé politické prostředky uspořádání nových poměrů, zahrnujících koneckonců i fenomén revolučního právního vědomí, pak se musely akty nové sovětské moci zakládat v první řadě na

³⁵⁾ Osnovnyje voprosy sovětskoj socialističeskoj zakonnosti, Moskva 1966, str. 77 a d.

³⁶⁾ Srov. V. M. Šapko: Borba KP za ukreplenije soc. zakonnosti v vosstanovitělnyj period (1921—1925), Moskva 1959, str. 10—16; V. M. Kuricyn: Pěrechod k NEPu a rev. zakonnost, Moskva 1966, I. kap.; F. N. Turitov: Rukovodstvo KP sozdaniem i ukreplenijem osnov sov. zakonnosti v period upročeniija diktatury proletarijata (oktabr 1917—1918), Moskva 1975, str. 8 a další, kde zároveň autor uvádí připomínky k určitému schematismu pojetí historizující kapitoly M. S. Strogoviče (srov. str. 13); A. I. Dénisov: V. I. Lenin o socialističeskoj zakonnosti, Moskva 1968; K. Malý, J. Mečl: cit. dílo v pozn. 25 této statě.

³⁷⁾ Dopis Osinskému k návrhu rezoluce IX. sjezdu KSR, Spisy 45, str. 132.

^{37a)} Srov. též M. I. Kalinin: O socialističeskoj zakonnosti, Moskva 1959, str. 7—14.

principu čistě *politické* autority a závaznosti, která by zároveň disponovala všemi prostředky organizování a ovlivňování širokých pracujících mas. Domnívám se proto, že v souladu s Leninovým přístupem k charakteru dekretů není hodnotit dekryty jen jako nezávazné směrnice nebo deklarace, stejně jako je ztotožňovat s pojmem zákona a přisuzovat jim v počátečním období jednoznačnou právní závaznost.³⁸⁾

Lenin si u řady dekretů byl vědom obsahových i formálních nedostatků, rychlého zastarávání, určité úspěchanosti, nereálného hodnocení podmínek atd., ale hlavní otázkou byla pro něho nutnost používat *pružné*, operativní politické formy dekretu, která se v zásadě opírá o politickou závaznost a disciplínu; bylo v zájmu zabezpečení nových poměrů, aby dekryty umožnily pohotově reagovat na politické a sociální potřeby přechodného období a zároveň se uskutečňovaly v souladu s časovými a místními podmínkami, s iniciativními podněty „ze zdola“.³⁹⁾ Díky častému praktickému spojení se státním donucením začínají hrát dekryty zároveň roli zvláštních právních aktů.

Nelze ovšem nevidět, že Lenin možnost určité pružnosti a přizpůsobivosti dekretu podporoval jen do té míry, pokud to odpovídalo povaze společenských vztahů, které dekret řešil. Je znám jeho odlišný přístup k úpravě poměrů na vesnici nebo v průmyslu, a na druhé straně při utvrzování mocenských vztahů, při nacionalizaci, organizaci kontroly, soudní represe atd., kde naopak předpokládal důslednější závaznost dekretu. Obdobně pohlížel na nařízení, resp. směrnice, které ve velkém množství vydávaly *nižší* (místní) orgány, i když zde značný přesun ke složce konkrétních rozhodnutí (na rozdíl od obecné formy dekretů) vyhroutil povinnost jejich dodržování.⁴⁰⁾

³⁸⁾ Pokud sám Lenin nebo jiní čelní sovětsští činitelé někdy označovaly dekryty jako zákony, zdůraznili tím podle mého názoru pouze jeden aspekt zákona, tj. že jde o akt nejvyšší státní moci, nikoliv však ve smyslu svrchovanosti a jeho důsledné právní závaznosti. Jak se ještě pokusím naznačit, obsahově odpovídající pojem zákona se krystalizuje až v období od pol. 1918—1920 a to je až v souvislosti s prvními kodifikacemi a rozvinutím zásady důsledného dodržování zákonů a zákonnosti. Přitom charakter prvních dekretů, ovlivněných levými esery, trpěl určitými rozpory, nejasnostmi atd., což rovněž komplikovalo otázku závaznosti a dodržování sovětskými orgány.

³⁹⁾ „Náš dekret je výzva, ale ne v dřívějším duchu: Dělníci, povstaňte a svrhňte buržoazii! Je to výzva k masám, výzva k praktické práci. Dekryty, to jsou instrukce, vyzývající k masové politické práci. Necht' je v těchto dekrytech mnoho nevhodného, mnoho takového, co se v životě neujme. Ale je v nich materiál pro praktickou práci a úkolem dekretu je naučit praktickým krokům sta, tisíce a milióny lidí, kteří naslouchají hlasu sovětské moci. Budeme-li se na věci dívat takto, pak si ze všech našich zákonů, dekretů a usnesení vybereme velmi mnoho. Nebudeme se na ně dívat jako na absolutní usnesení, která je třeba splnit stůj co stůj, hned naráz provést“ (Spisy 29, str. 203).

⁴⁰⁾ Srov. Leninovo hodnocení porevolučního období v projevu na VIII. sjezdu KSR, zejména práce na vesnici (Spisy 29, str. 202 a další). Přizpůsobení rozmanitým místním podmínkám formuloval Lenin mj. takto: „Každá továrna, každá vesnice je výrobně spotřební komunou, která má právo a povinnost po svém uplatňovat všeobecné zákony (po svém nikoliv v tom smyslu, že by je přestupovala, nýbrž v tom smyslu,

Zatím nebyl dostatečně prozkoumán Leninův názor na pravomoci Vojenských revolučních výborů při doplňování a změně ustanovení Rady lidových komisařů, ani na praxi, když např. gubernské sověty se neřídily celostátními dekrety (v Bělorusku a jinde).⁴¹⁾

Nejen dočasnou, nýbrž trvalou hodnotu mají Leninovy názory na podmínky, za kterých mají být dekrety vydávány a aplikovány. Lenin se k nim systematicky vrací i později, při definitivním rozpracování koncepce socialistické zákonnosti, když vyzdvihl nezbytnost principu *demokratismu* při tvorbě a aplikaci práva. Důrazně tehdy odmítl představy o všemohoucnosti dekretů a nabádal, aby dříve, než se věc zásadně upraví dekretem (zákonem), sovětské orgány posoudily, zda mají *dostatek znalostí* k takové úpravě, znalost podmínek toho kterého odvětví, ale také znalostí, potřebných pro předvídání nových vztahů, zavádění nových metod práce, organizačních zásad atd.

Podobně byl motivován kritický přístup k prvním dekretům o dělnické kontrole: „Stačí připomenout, jak bezmocné, živelné a náhodné byly naše první dekrety a usnesení o dělnické kontrole průmyslu. Zdálo se nám, že je to snadná věc. V praxi to vedlo k tomu, že byla prokázána nutnost budování, ale naprosto jsme neodpověděli na otázku, jak budovat.“⁴²⁾ A dále: „Udělalí jsme to, že jsme tyto překážky odstranili (kdy zákon v buržoazní republice bránil širší účasti obyvatelstva ve správě — pozn.), ale nedosáhli jsme dosud toho, aby se pracující masy mohly účastnit správy, neboť kromě zákonů je tu ještě kulturní úroveň, kterou není možné nadekretovat žádným zákonem.“⁴³⁾

Neobyčejně poučný byl způsob použití dekretů k úpravě nových poměrů na vesnici. Lenin zde vyzdvihoval skutečnost, že např. dekret o půdě vycházel z velkého množství nařízení místních sovětů rolnických zástupců (242) a získal si tak základ pro úspěšnou realizaci; agitační výzvy k rolníkům, které jednotlivé dekrety o vesnici obsahovaly, užití vzorových a doporučujících norem, měly velký význam pro přesvědčování rolníků o správnosti zásadních opatření jednotlivých dekretů.

Řada dekretů měla velmi obecný charakter, neboť dekrety předpokládaly vydání dalších instrukcí sovětů, tj. *dotvářející praktickou* činnost sovětů, jež nelze ztotožňovat s pouhou aplikací dekretů. „Kdybychom očekávali,“ napsal Lenin, „... že vydáváním stovky dekretů se změní celý život na vesnici, byli bychom úplní hlupáci. Ale kdybychom nebyli přistoupili k tomu, abychom v dekretech naznačili cestu, byli bychom zrádci socia-

že je bude různým způsobem provádět), po svém řešit problém registrace výroby a rozdělování výrobků. Za kapitalismu to byla ‚soukromá věc‘ jednotlivého kapitalisty, statkáře a bohatého sedláka. Za vlády sovětů to není záležitost soukromá, nýbrž velmi důležitá záležitost státu“ (Nejbližší úkoly sovětské moci, Vybrané spisy II, 1950, str. 311). Srovnej o této otázce také Renneberg ve sborníku V. I. Lenin o socialistickém gosudarstvu i pravu, str. 113, Moskva 1959.

41) Socialističeskaja zakonnost v dejatelnosti mestnych sovetov BSSR, Moskva 1960, str. 13 a další.

42) Spisy 29, str. 147.

43) Tamtéž, str. 176.

lismu. Tyto dekrety, které prakticky nemohly být provedeny naráz a úplně, měly velký význam pro propagandu.“⁴⁴⁾

Jestliže se obecně tento propagandistický význam dekretů projevuje ve spojení s jejich závaznými opatřeními, jsou zde již naznačeny prvopočátky *právní výchovy* pracujících, jež později přestala být přímou součástí sovětských zákonů a stala se důležitou složkou socialistického právního vědomí.

Pro *vlastní formu* dekretů byla důležitá tendence, podporovaná Leninem, že dekrety mají obsahovat nikoliv detailní, ale spíše obecnou úpravu, jež by byla co možná jednoduchá a jejíž smysl by byl pracujícím srozumitelný. To značně usnadňovalo rychlé plnění jak normativní stránky, tak jejich výchovných cílů a zároveň znemožňovalo zavádění byrokratického formalismu do politickoprávní praxe. Vcelku jednoduchá a srozumitelná forma dekretů pak nepochybně působila jako určitý vzor pro pozdější zákonodárství sovětského státu a ovlivnila řešení *výrazové* formy práva v rozvinuté koncepci socialistické zákonnosti.

2. Předělem ve formování sovětského práva a zákonnosti byla druhá polovina roku 1918, v níž nastaly některé *nové* skutečnosti: zároveň s vybudováním základů sovětského zákonodárství vyvrcholil proces anulace starého práva a sovětský stát zvláště energicky a v ucelené formě vyhlásil požadavek důsledného dodržování zákonů. V sovětských odborných pramenech (v pracích A. I. Děnisova a dalších) se tento vývoj, zejména přijetí první sovětské ústavy v r. 1918, zároveň spojuje se vznikem nového typu *ústavnosti* jakožto základního aspektu socialistické zákonnosti.

Je vyzdvihován dekret o soudu z 30. 11. 1918, který z podnětu Lenina pro sovětské soudy vyhlásil *absolutní* neplatnost starého práva a tím určil sovětské zákonodárství a revoluční právní vědomí (socialistické právní vědomí) za výlučné prameny práva,⁴⁵⁾ a dále Leninův náčrt tezí usnesení o důsledném dodržování zákonů a usnesení VI. všeruského mimořádného sjezdu sovětů z listopadu 1918 „O přesném dodržování zákonů všemi orgány moci, úředními osobami a občany“. M. S. Strogovič cituje Leninův naléhavý přípis, aby uveřejnění tohoto usnesení bylo urychleno.⁴⁶⁾ Už v dubnu 1918 Lenin také doporučil, aby byla zřízena zvláštní sbírka zákonů a nařízení sovětské moci a rozvinul se plán kodifikace sovětského zákonodárství.⁴⁷⁾

Chceme-li v následující části statě objasnit zejména vývoj Leninovy koncepce socialistické zákonnosti tohoto období, je nutné v první řadě posoudit povahu změn, které přinesl zmíněný Leninův návrh a samo usne-

⁴⁴⁾ Spisy 29, str. 202. V otázce provedení dekretu o půdě viz např. Sněgyrov, Voprosy istorii 1963.

⁴⁵⁾ Viz návrh programu KSR(b) z poč. r. 1919, v němž Lenin doplnil bod o soudnictví (Spisy 29, str. 123).

⁴⁶⁾ Osnovnyje voprosy socialističeskoj zakonnosti, str. 89.

⁴⁷⁾ V tomto duchu jednal také II. sjezd oblastních a gubernských komisařů spravedlnosti (1918) a zákonnost vymezil jakožto dodržování zákonů.

sení VI. sjezdu sovětů, popř. dokumenty, které na ně v letech 1918–1920 navazovaly.

Jak známo, ještě v červenci 1918 na V. sjezdu sovětů považoval Lenin za důležité zdůraznit více otázku dočasnosti zákonů přechodného období a jejich změnu či zrušení, pokud brání rozvoji revoluce.⁴⁸⁾ Tomu ostatně odpovídalo i použití tehdejší specifické formy dekretů a rozsáhlá aplikace revolučního právního vědomí. V usnesení VI. sjezdu sovětů o přísném dodržování zákonů se obrážely nejen změny, které na úseku práva vrcholily v 2. polovině r. 1918, ale i zásadnější *obrat* v pojetí funkce práva a jeho dodržování. Sotva lze říci, že by Lenin ustupoval od ideje revoluční *účelnosti* dekretů (zákonů), tj. také od nepřipustnosti rozporu politické účelnosti a zákona, avšak řešení této otázky stále *více* přenášel na *zákonodárnou* činnost než na sféru interpretace a aplikace práva. Tím je do jisté míry překonáváno období „neorganizované“ revoluční účelnosti dekretů⁴⁹⁾ z doby bezprostředně po Říjnové revoluci ve prospěch uvědomělého organizovaného vyjádření této politické účelnosti nejvyššími zákonodárnými orgány.⁵⁰⁾

Výzva k důslednému zachovávání zákonů byla zřetelným příznakem toho, že v sovětském Rusku se vytvořily podmínky pro podstatné rozšíření funkce práva. Tak jak zesílily snahy upevnit základy sovětského zákonodárství (zejména cestou kodifikací), vystoupila do popředí nutnost důsledného dodržování zákonů, které by se stalo jedním z vůdčích principů činnosti sovětské organizace a celé společnosti. Začal se tím potvrzovat *obecný* marxistický závěr o nutnosti postupné „legalizace“ revoluční politické moci, v jejímž rámci by probíhal proces *stabilizace* nových poměrů a přechod k soustavné organizátorské práci při výstavbě socialistické společnosti. U Lenina se myšlenka zvýšené role práva, tj. také jeho dodržování, objevuje právě v souvislosti s obecným předpokladem stabilizace proletářské společnosti, zejména pak s tvůrčími úkoly proletářské moci, s „vyšší organizací práce“, jejíž zvládnutí je ještě složitější a náročnější než úkoly v politické revoluci. Jakmile plnění těchto úkolů je na pořadu dne, končí, jak zdůraznil Lenin, období deklarací, programových prohlášení a prvotní formy dekretů a rozhodujícím se stává jejich uvedení do praxe.⁵¹⁾ Usnesení o přísném dodržování zákonů, o jehož právních důsledcích nelze pochybovat, významně působilo v zájmu onoho obecného cíle stabilizace v porevolučním období.

Konkrétní situace v sovětském Rusku však také vyžadovala přejít k no-

48) Sborník Lenin o socialističeskoj zakonnosti, Moskva 1961, str. 156.

49) Enciklopedija sovětskogo gosudarstva i prava, sv. 44, str. 169.

50) Došlo tu tedy k výraznému rozlišení tvorby práva a jeho praktického uplatňování, což neobyčejně upřesnilo úlohu sovětského práva vůbec. Nadále se však sovětská organizace bránila dělbě moci sjednocováním zákonodárných a výkonných orgánů. Právní teorie zatím nezkoumala, jaké důsledky měla tato koncepce pro činnost sovětských orgánů při aplikaci práva, zda aplikující orgány zejména na vyšší úrovni neměly při provádění zákonů samostatnější postavení, jestliže působily v jednotě s orgány zákonodárnými. Také ústavní zakotvení systému několika orgánů se zákonodárnou pravomocí nutí k novému hodnocení této problematiky.

vým účinným opatřením proto, aby se zamezilo početným projevům nekázně, nežádoucí živelnosti, oslabení vlivu ústředních stranických a státních orgánů a znevažování sovětských zákonů; dosud nebylo dosaženo kulturní úrovně pracujících, potřebné k plnému pochopení a zachovávání zákonů, resp. ostatních aktů sovětské moci.⁵²⁾

Objektivní tendence ke stabilizaci sovětského zřízení mj. prostřednictvím práva byla vážně oslabena vypuknutím občanské války a zahraniční intervence, takže dochází k určitému historickému paradoxu, protože princip přísného dodržování zákonů je vytyčen v době, která už opět vyžaduje velké množství mimořádných a často mimoprávních řešení. Nadto se v těchto letech rozvinula praxe tzv. válečného komunismu, která vyjímala důležitou sféru vztahů materiální výroby a rozdělování z působnosti právní regulace.

Snad vzhledem k této rozporné situaci Lenin pokládal za nutné důrazněji, v *závažné* formě první sovětské ústavy a mnohých sovětských zákonů a nařízení určit, co je v této vývojové etapě pro sovětskou společnost životně důležité a za pomoci jakých prostředků je možné tyto cíle zabezpečit. Platí to i pro řešení *vztahu občana a proletářského státu*, jemuž se nakonec dostává prvního ústavněprávního vyjádření v článku ústavy o občanských právech a povinnostech.⁵³⁾ Důležitou zárukou bylo to, že princip přísného dodržování zákonů *výslovně* zahrnul *všechny* orgány státní moci a úřední osoby, které mají stejnou povinnost zachovávat zákony jako občané. Takové pojetí, v zásadě koncipované v návrhu rezoluce VI. sjezdu, bylo proto *novým stupněm* ve vývoji socialistické zákonnosti, protože požadavek dodržování zákonů má od této doby *všeobecnou* platnost, neboť se obrací na všechny účastníky realizace práva bez rozdílu.

Novým prvkem ve vývoji sovětské zákonnosti je i Leninovo stanovisko k *mimořádným* opatřením: „I. Zákonnost musí být upevněna (nebo co nejprísněji dodržována neboť základy zákonů RSFSR jsou dány. II. Mimořádná opatření války proti kontrarevoluci se nemohou omezovat zákony za podmínek: a) přesné a formální prohlášení odpovídající sovětské instituce nebo úřední osoby, že mimořádné podmínky občanské války a boje proti kontrarevoluci vyžadují překročit meze zákonů; b) okamžité sdělení takového prohlášení písemnou formou RLK s kopií pro místní a zainteresované úřady.“⁵⁴⁾ I když v letech 1918–1920 byla naléhavost takových mimořádných opatření značná, Lenin již nepřipouštěl použít revoluční formy přizpůsobivosti prvních dekretů konkrétním podmínkám, nýbrž vyžadoval překročení zákonů *plně odůvodnit*, a to v přísné formě prohlášení (protokolu) odpovědného sovětského orgánu nebo úřední osoby, které muselo být ihned předloženo vyšším orgánům a především Radě

51) Spisy 33, str. 302.

52) Viz např. M. I. Kalinin: O socialističeskoj zakonnosti, str. 10–14.

53) V zajištění práv jednotlivce bylo dalším krokem vydání Vedoucích zásad trestního práva z počátku roku 1919; o vztahu občana a proletářského státu srov. S. Zdobinský a J. Mečl: Právo v revoluci, 1969, str. 120–124.

54) Leninský sborník XXXIV, str. 47–48.

lidových komisařů. Šlo vlastně o požadavek přísné právní kontroly uplatňování mimořádných opatření, jež za určitých podmínek mohla vyústit v přísném trestněprávním postihu; dodržení předem stanovených povinností při mimořádném překročení zákona Lenin tedy považoval za nedílnou součást zákonnosti. Stejně tak povinnost zaznamenat v protokolu (k dalšímu posouzení a kontrole) případy konfliktů mezi sovětskými institucemi, spory o pravomoc, a konečně stížnosti občanů k postupu úředních orgánů.

Specifickým problémem „zákonnosti mimořádných opatření“ byla ustanovení o postupu a kontrole Všeruské mimořádné komise, zřízené (jako předtím revoluční tribunály a sovětské milice) již koncem r. 1917 k *ochraně revolučního pořádku*, zejména k boji se zvláště nebezpečnými formami kontrarevoluce. Plnění jejich úkolů bylo natolik určováno extrémními podmínkami boje, za nichž její orgány v letech 1918–1920 pracovaly, že se nemohlo zakládat jen na principu obecných sovětských zákonů a jejich dodržování. Postupně se rozvinul celý systém speciálních pravidel, metod, kontroly práce mimořádných komisí, který zaujal v nařizovací činnosti sovětských orgánů výjimečné postavení. Lenin prakticky ve všech svých vystoupeních, týkajících se Všeruské mimořádné komise a nově zřízených místních článků, se jednoznačně vyslovoval pro udělení širokých mocí, aby mimořádné komise mohly operativně a účinně zasahovat na ochranu revolučního pořádku, avšak jejich uplatňování vázal na *přísně centralizovaný dohled*, vykonávaný kolegiem Všeruské mimořádné komise a Radou lidových komisařů, a účinnost jednotlivých direktiv, instrukcí a konkrétních příkazů z centra spojoval s železnou kázní jednotlivých pracovníků, s vysoce schopnými a uvědomělými kádry strany a sovětského státu.⁵⁵⁾ Sám jako předseda Rady lidových komisařů energicky, konkrétními příkazy usměrňoval činnost mimořádných komisí, aby byly důsledně dodržovány jejich povinnosti uložené zřizovacím dekretem a instrukcemi kompetentních ústředních orgánů. To dosvědčovalo, že Lenin činnost mimořádných komisí pokládal za *neslučitelnou s libovůlí*, s porušováním revolučních zájmů, které již byly zakotveny v obecných aktech sovětské moci a byly konkretizovány ve speciálních direktivách a příkazech centrálních orgánů.

V prvním období své činnosti se Všeruská mimořádná komise řídila revolučním právním vědomím a uvedenými instrukcemi obecnějšího i konkrétního charakteru. Závaznost zákonů se tu uplatňovala potud, pokud to umožňovala mimořádná situace, a tím, že se jednotlivé zákony promítaly ve speciálních příkazech nadřízených orgánů, určujících postup a metody mimořádných komisí. V únoru 1920, kdy také bylo zrušeno ukládání trestu smrti mimořádnými komisemi, vydává Všeruská mimořádná komise (jako ústřední orgán) výslovný a všeobecný příkaz o přísném dodržování zákonů, který působil až do zrušení mimořádných komisí v roce 1922.⁵⁶⁾

⁵⁵⁾ V. I. Lenin: Návrhy k práci Všeruské mimořádné komise (z prosince 1918, Spisy 42, str. 98); Dekret RLK o boji proti spekulaci, krádežím ve státních skladech...

Přesun k praxi mimořádných opatření v období občanské války neznamenal zásadní změnu dřívější orientace na zpřísněné dodržování zákonů. Usnesení VI. sjezdu sovětů a další dokumenty rozvíjející úlohu práva v sovětské společnosti, nebyly jen politickými směrnicemi, ale měly v praxi sovětských orgánů i právní důsledky. Princip přesného dodržování zákonů se opíral o širokou základnu opatření, která se dříve či později musela projevit v dalším rozvíjení zákonnosti.

Důležitou roli, jak jsem se pokusil objasnit již dříve, sehrála opatření, podněcující rozvoj sovětského zákonodárství a v jeho rámci rozvinutí *formy zákona*. Směřoval k tomu již Leninův návrh na zřízení zvláštní sbírky zákonů a nařízení a na vypracování plánu kodifikace, resp. systemizace práva tam, kde k tomu uzrály podmínky. Lenin nadále protežoval všechny osvědčené prvky dosavadních sovětských dekretů jakožto aktů politické moci dělnické třídy, podporoval však v tomto období *zpřísnění* jejich *formálních* náležitostí, bez nichž by požadavek důsledného dodržování zákonů nebyl zcela reálný. Ustálená forma vyhlásování dekretů a sjednocení právní úpravy celé skupiny společenských vztahů ve formě kodexů působilo příznivě k rozšíření znalostí zákonů a jejich snazšímu pochopení, což Lenin vždy považoval za důležitou náplň právní výchovy pracujících mas.⁵⁷⁾ Jak uvedl na VIII. sjezdu KSR(b), plán zdokonalování sovětských zákonů však nikoho neopravňuje, aby tam, kde sovětské zákony mají nedostatky, docházelo k jejich porušování.

V přípravě první sovětské ústavy je všeobecně uznávána zásluha Leninova za vypracování řady principiálních ústavněprávních otázek, jež byly v marxistickém učení o státu a právu formulovány poprvé. V otázkách zdokonalování funkce zákona (dekretu) a jeho formy to byly jeho návrhy na upřesnění *zákonodárné pravomoci* v systému několika zákonodárných orgánů, který zároveň překonává dělbou zákonodárné a výkonné moci, a dále teoretické naznačení problému tzv. podzákonných aktů, označovaného někdy v sovětské právní literatuře termínem podzákonnosti.⁵⁸⁾ Sovětský teoretik V. M. Čchivadze mluví v této souvislosti o rozpracování

(z října 1919), český překlad ve sborníku Lenin o socialistickém právu a zákonnosti, str. 59—60. Tímto dekretem se rozšiřuje působnost Všeruské mimořádné komise tím, že se při ní zřizuje zvláštní revoluční tribunál pro případy spekulace. Dále: Projev na IV. konferenci gubernských mimořádných komisí (Spisy 42, str. 152—159); Dopis F. E. Dzeržinskému z 16. 4. 1920 (Leninský sborník XXXVI, str. 102); Projev na shromáždění spolupracovníků Všeruské mimořádné komise (Spisy 28, str. 169—170). O významu: a práci Všeruské mimořádné komise pojednává např. Kuricyn: Sovětskoje gosudarstvo i pravo v period voennoj interveniji a graždanskoj vojny (1918—1920), učeb., Moskva 1960; O. I. Čisťakov: Velikij oktabr i sozdaniye sov. gosud., 1968, I. kap.; u nás S. Zdobinský, J. Mečl: Právo v revoluci, str. 83—91 a další.

⁵⁶⁾ „Předsedové MK, odpovídající Všeruské mimořádné komisi a sovětské moci za práci svých institucí, jakož i členové kolegia MK jsou povinni znát všechny dekrety a ve své práci se jimi řídit. Je to nezbytné proto, aby se vyhnuli chybám a sami se nestali narušiteli sovětské moci, jejíž zájmy jsme povoláni střežit. Presidium VMK naposled upozorňuje předsedu MK a členy kolegií, že neplnění dekretů, nařízení sovětské moci a příkazů VMK, jakož i jakýkoliv ústup od přesného splnění se bude neúprosně trestat“ (Iz istorii VČK 1917—1921, Moskva 1958, str. 104).

suverenity zákona.⁵⁹⁾ Již ústavního vyjádření nabyla dřívější Leninova myšlenka *neodkladnosti* vydání zákona, kterou Lenin obhajoval proti výtkám, že všechny návrhy zákonů vydávaných Radou lidových komisařů nejsou projednány v prezidiu Ústředního výkonného výboru sovětů. Na druhé straně na IX. sjezdu KSR(b) připomínal úkol Všeruského ústředního výboru soustavně projednávat návrhy zákonů a zabezpečit jejich dobrou přípravu. Tím by se postupně VÚVV stal orgánem, který rozpracovává základy sovětského zákonodárství.⁶⁰⁾

Snad největší význam, nedoceněný v pracích pojednávajících o vzniku socialistické zákonnosti, měla Leninova koncepce systematické *výstavby sovětů*, navazující na známou Instrukci o právech a povinnostech sovětů z prosince 1917 a posléze zakotvená v ústavě z r. 1918. Vymezení pravomoci jednotlivých stupňů sovětů, jejich vzájemných vztahů a metod činnosti nebylo jen mocenskopolitickou, ale také rozhodující *organizačně-právní zárukou* fungování sovětské zákonnosti, jež byla v této době povýšena na přední zásadu sovětské společnosti. Lenin si dobře uvědomoval, že bez vnitřní organizační úpravy zákonodárné a výkonné činnosti sovětů nebyl rozvoj zákonnosti myslitelný, stejně jako zabezpečení úkolů státně politických.⁶¹⁾

Realizace ústavy však v letech 1918–1920 narážela na velké obtíže a byla často předmětem rozporného hodnocení. Lenin na VII. sjezdu sovětů v prosinci 1919 vysvětlil mimořádnost podmínek dodržování ústavy a zdůraznil, že sovětskou ústavu je nutno chápat jako zakotvení výsledků revoluce za poslední dva roky; přitom aktuální úkoly potlačování třídního nepřítele byly realizovány na základě ustanovení ústavy (např. čl. 23).⁶²⁾ Tehdy se také znovu vrátil k základním pojmům rovnosti, svobody a demokratických práv, obsažených v ústavě, a vysvětlil jejich obsah v systému proletářské demokracie a diktatury proletariátu v porevolučním období. Odmítl tak znevažování realizace sovětské ústavy ve světle netřídních koncepcí buržoazní demokracie.⁶³⁾ Pro hodnocení vývojových etap socialistické zákonnosti a ústavnosti měla Leninova obhajoba sovětské ústavy zásadní význam a byla charakteristická pro vypjaté období občanské války.

Tímto mimořádným obdobím byla ovlivněna i známá Leninova třídní charakteristika opodstatňující zachovávání zákonů (srpen 1919). „Nepatrné

57) Srov. výklad Leninových názorů na úlohu dekretů v kap. II 1b této statě.

58) O podílu V. I. Lenina na vypracování ústavy viz sborník *Okfabrskaja revolucija i razvitiije prava*, Riga 1968, dále P. I. Stučka: *Izbrannyje proizveděniija*, čl. *Ústava občanské války* a další. U nás např. O. Průša: *První sovětská ústava*, 1957.

59) Sborník V. I. Lenin o soc. gosudarstvě i pravě, 1969, str. 10 a další.

60) *Spisy* 35, str. 56.

61) Srov. G. P. Galjejev: *P. Stučka o socialističeskoj zakonnosti*, Riga 1968; L. I. Antónova: *Pravotvorčeskaja dejatel'nost' organov gosudarstvennoj vlasti RSFSR — 1917—1922*, Leningrad 1965.

62) Závěrečné slovo na VII. sjezdu sovětů, sbor. výňat. Lenin o socialističeskoj zakonnosti, 1961, str. 396—397.

63) Tamtéž.

porušení zákonů, nepatrné porušení sovětských pořádků už znamená průlom, kterého ihned využijí nepřátelé pracujícího lidu, je to opěrný bod pro vítězství Kolčaka a Děnikina.“⁶⁴⁾

3. Vývoj Leninovy koncepce zákonnosti v podstatě vyvrcholil v průběhu r. 1921, kdy se již zformovala struktura jejích obsahových a formálních znaků. Změny, k nimž došlo v pozdějších letech, byly ve skutečnosti přízpůsobením a upřesněním dosavadního obecného učení o socialistické zákonnosti při stanovení úkolů a konkrétní aplikaci zákonnosti v nových podmínkách.

Byl-li rok 1921 důležitým mezníkem při přechodu k mírovému rozvíjení sovětské společnosti, krystalizoval se tehdy i přístup k funkci práva a zákonnosti. Domnívám se, že stejně jako v 2. polovině r. 1918,⁶⁵⁾ i v r. 1921 si tento rozvoj práva a zákonnosti vynutila v první řadě objektivní tendence ke stabilizaci sovětské moci a tvůrčí organizátorské práci; některé prvky „válečného komunismu“, resp. občanské války, podobně jako později program Nové hospodářské politiky sice zčásti modifikovaly aplikaci úlohy práva a zákonnosti, avšak nemohly se dotknout její podstaty, určené právě potřebami „legalizace“ a stabilizace sovětské společnosti na vyšším stupni jejího vývoje. Tak také Lenin, ve shodě s novými politickými dokumenty, znovu odůvodnil nezbytnost dalšího rozvoje sovětského zákonodárství, a to ve spojitosti s principem přísného dodržování zákonů. Odpovídá tomu i Leninova výzva upevnit *právní postavení* jednotlivého občana jako jeden z předpokladů rozvoje socialistické demokracie a iniciativy pracujících.⁶⁶⁾

XI. všeruská konference KSR(b) z prosince 1921 a na ni bezprostředně navazující IX. sjezd sovětů vytyčily z podnětu Lenina heslo *revoluční zákonnosti*, jejíž zdůraznění bylo tehdy považováno za *přední* úkol období přechodu k *mírové* hospodářské *výstavbě*. Ve srovnání s dosavadními výzvami k dodržování zákonů bylo heslo revoluční zákonnosti *zprůsňením* opatření, jež odpovídala náročným úkolům stabilizace a hospodářské obnovy.

Všeobecný, trvalý dosah sovětského zákonodárství z tohoto období byl potvrzen tím, že základní kodifikace nebo alespoň jejich principy zůstaly v platnosti až do šedesátých let vývoje SSSR.

I V. I. Lenin ve svém projevu na IX. sjezdu sovětů použil k označení obecného cíle výstavby na úseku práva pojmu revoluční zákonnosti.⁶⁷⁾

64) Vybrané spisy II, str. 497.

65) Srov. str. 72 a 73 této statě.

66) „Přísná odpovědnost orgánů moci, úředních osob a občanů za porušení zákonů vydaných sovětskou mocí a jí obhajovaného pořádku musí jít ruku v ruce s posílením záruk osobnosti a majetku občanů“ (KSSS v rezolucijích i řešeních sjezdů, konferencí i plenumů CK, 1959, str. 593). Tento požadavek byl pak vtělen do rezoluce XI. konference KSR(b). Nato pak následovala podrobná právní úprava činnosti státního aparátu a k zabezpečení práv jednotlivce byl podstatně zúžen administrativní dohled ve prospěch soudního.

67) „Čím více vstupujeme do podmínek, jež jsou podmínkami trvalé a pevné moci, čím dále se rozvíjí civilní výroba a směna, tím naléhavěji je nutno vytyčit heslo

V tomto období nešlo, jak se ještě pokusím vysvětlit, jen o formální, terminologickou otázku, ale o vyjádření specifických podmínek, za kterých byla již zformulovaná idea socialistické zákonnosti použita. Je proto nutné připomenout i to, že Lenin do této doby zřídka kdy používal označení „zákonnost“, tím méně pak „revoluční zákonnost“, ačkoliv obsah mnohých Leninových právních názorů tomuto pojmu odpovídal. Lze se domnívat, že sám tehdy nechtěl ještě formulovat otázky zákonnosti v definitivním a celistvém teoretickém pojmu. Jestliže se v průběhu r. 1921 rozhodl vytyčit heslo revoluční zákonnosti, přikládal mu hlubší a trvalejší význam, zejména když mluvil o požadavku *větší* revoluční zákonnosti.

Právněteoretická literatura k této otázce nezaujímá zcela jednotné stanovisko a pojem revoluční zákonnosti chápe v různém významu a souvislostech. Není výjimkou, že pojem revoluční zákonnosti je používán rovněž ve spojení s Leninovými názory na zákonnost v období 1918–1920 nebo i po Říjnu 1917. Velmi málo byla dosud osvětlena otázka přechodu od éry převládajícího revolučního právního vědomí ke stavu revoluční zákonnosti. Sporné je také to, zda lze označovat reálné uplatňování prvků zákonnosti v předcházejících letech jakožto etapu revoluční zákonnosti a opírat toto pojetí jen o argument, že byla tehdy určována revolučními potřebami vyjádřenými zejména v revolučním právním vědomí.

Konečně ani úvahy prvních sovětských právních teoretiků o zákonnosti nevyúšťovaly v pojmu revoluční zákonnosti. I. P. Stučka např. soustavně používal tohoto termínu až v letech 1921–1922, zřejmě v souladu s pojetím, které se začalo objevovat v oficiálních sovětských dokumentech. Větší pozornost, jak známo, věnoval zpočátku otázce, zda právo a zákonost nejsou s revolucí, revolučním obsahem v rozporu a uznával jako teoreticky možný pojem tzv. *revolučního práva*.⁶⁸⁾

Leninovo pojetí *větší* revoluční zákonnosti má nepochybně, jak jsem se již pokusil naznačit, svůj základ v hodnocení objektivní tendence ke stabilizaci a tvůrčí mírové výstavbě; uskutečnění revoluční zákonnosti, této vyšší formy kázně, je Leninem chápáno jako předpoklad zvládnutí nadcházejících obrovských úkolů. Takový přístup umožňuje pochopit základní obsahovou spojitost s ideou zákonnosti v r. 1918 a je důležitým orientačním bodem při hodnocení a využití zákonnosti po vyhlášení programu nové ekonomické politiky.

Sotva by také bylo možné řešit teoretické a politické nejasnosti, které období NEPu vyvolalo i v otázce zákonnosti, kdyby znaky a úkoly zákonosti nebyly odvozovány v první řadě z obecného učení o výstavbě a etapách vývoje sovětské společnosti, tedy také z obecného pojetí socialistického práva a zákonnosti v období stabilizace a přechodu k organizátorské činnosti sovětského státu.

V obecném Leninově učení o zákonnosti vynikl v tomto období před-

uskutečňování větší revoluční zákonnosti a tím více se zužuje sféra instituce, která na každý úder spiklenců odpovídá odvetným úderem“ (V. I. Lenin: Projev na IX. sjezdu sovětů, sborník V. I. Lenin o socialističeskoy zakonnosti, str. 492).

⁶⁸⁾ Izbrannyje proizveděniya, str. 272.

poklad existence *rozvinutého zákonodárství*, jehož rychlá realizace v letech 1921–1923 vedla mj. Lenina k tomu, že začal soustavně používat pojmu zákonnosti.⁶⁹⁾ K přímému pojmovému spojení s jejím revolučním charakterem v heslu revoluční zákonnosti došlo právě v době, kdy už se zákonost mohla v plné šíři, na základě rozpracovaného sovětského zákonodárství uplatnit. Výtky, že pojem revoluční zákonost trpí hlubokými rozpory, tím ztratily na významu, protože v období mírové výstavby socialistické společnosti se podstatně změnily podmínky pro zabezpečení revolučních cílů, jakmile se základním prostředkem stala forma zákona a její přísné dodržování.

Revoluční zákonost tedy kladla *vysoké nároky* na to, aby zákonodárství plně vyjadřovalo tyto revoluční cíle, tj. ve skutečnosti požadavky *politické účelnosti*, jejichž těžiště bylo dosud ve sféře aplikační praxe. Tyto úkoly zákonodárných orgánů mimořádně vzrostly, když vyvstala nutnost právně regulovat nesrovnatelně širší okruh společenských vztahů než dříve, zejména když v důsledku vyhlášení NEPu na XI. všeruské konferenci KSR(b) a IX. sjezdu sovětů sovětské Rusko přikročilo k rozsáhlé *právní úpravě ekonomických vztahů*.

Lenin vyvíjel velké úsilí, aby tento proces rozvoje sovětského práva doplnil dynamickým principem revoluční zákonosti, protože se od počátku obával, aby sovětské právo tohoto období nepodlehlo vlivu buržoazního právního formalismu, resp. byrokratického formalismu a nevzdálo se revolučním cílům.⁷⁰⁾ Význam revoluční zákonosti vyzdvihl tím důrazněji, když se v zájmu hospodářské obnovy potvrdila nezbytnost oživit zčásti soukromovlastnický sektor ve formě řízeného státního kapitalismu a po éře válečného komunismu uplatnit v sociálně ekonomických vztazích tzv. buržoazní právo tak, jak to ještě před revolucí předpokládalo marxistické učení o státu a právu.⁷¹⁾

Právě ve spojitosti s těmito změnami pokládal Lenin heslo revoluční zákonosti za nenahraditelnou metodu, pomocí níž bude možné uskutečnit NEP, aniž by byla ohrožena *socialistická* podstata výstavby sovětské společnosti. Leninova koncepce revoluční zákonosti, sledující v první řadě obecné cíle stabilizace a mírové výstavby socialismu, zaujala takto i *specifickou funkci* při tvorbě a realizaci sovětského práva v období NEPu.

Z podrobnější analýzy právní stránky NEPu vyplývá, že Leninův přístup k této specifické funkci revoluční zákonosti byl nakonec rozhodou-

⁶⁹⁾ Kuricyn sovětské zákonodárství v letech 1921–1923 označuje jako obšírný komplex opatření k zajištění právního pořádku a zákonosti, který vlastně přetrvává až do šedesátých let SSSR (viz cit. dílo, str. 9–12).

⁷⁰⁾ Srov. zejm. Lenin: O „dvoji“ podřízenosti a zákonosti, Vybrané spisy II.

⁷¹⁾ Ve svém projevu na XI. sjezdu KSR(b) v dubnu 1922 např. uvedl: „Jakmile přejdeme od Všeruské mimořádné komise ke státně politickým soudům, je nutno na sjezdě říci, že my neuznáváme netřídní soudy. U nás musí být soudy volené, proletářské, soudy musí vědět, co my připouštíme. Členové soudu musí spolehlivě znát, co je to státní kapitalismus. A to je politické heslo dne, ne ve sporu o tom, jak chápali státní kapitalismus němečtí profesoři a jak chápeme státní kapitalismus my“ (V. I. Lenin o socialističeskoy zakonnosti, str. 529).

jícím faktorem při překonávání různorodých či dokonce protichůdných názorů, které hodnotily charakter tehdejšího sovětského zákonodárství a zákonnosti a svým zaměřením mnohdy znemožňovaly využívat NEPu k posílení socialistického vývoje. Nemáme tu na mysli jen nemarxistickou právní nauku, která se rovněž snažila v tehdejší složité situaci prosadit, ale také rozporná stanoviska v marxistické teorii práva.

Leninovo pojetí revoluční zákonnosti bylo vodítkem při hledání konkrétní podoby tzv. buržoazního práva stejně jako v kritice ultralevicových a nihilistických představ, jež označovaly zákonnost v období NEPu za přežitek starých forem, zbavených revolučního obsahu.⁷²⁾ Z hlediska revoluční zákonnosti byly nepřijatelné i názory, které potřebu zákonnosti chápaly jako pouhý existenční odraz přechodného období NEPu nebo dokonce jako prostředek pouhé ochrany soukromovlastnických prvků tehdejší ekonomiky.

Nejdůležitější role revoluční zákonnosti tu však spočívala v zabezpečení správné, socialistické interpretace cílů NEPu a tím v ochraně *před zneužitím NEPu k protirevolučním záměrům*.⁷³⁾ Ukazuje se, že koncepce revoluční zákonnosti byla velmi dynamickým prvkem právního vývoje a nutně v sobě zahrnuje i *obsahové* požadavky, jež se v této době obracely zejména na sovětské zákonodárství. Skutečně také Lenin heslo revoluční zákonnosti konfrontoval stále častěji ve sféře *tvorby práva*, kde mohla revoluční, socialistická orientace při stanovení úkolů a rámce NEPu nabýt přísné zákonné formy a stát se závaznou pro celou politickoprávní praxi. Příznačné byly v této souvislosti Leninovy připomínky k připravovanému občanskému zákoníku. V dopise D. I. Kurskému se např. vyjádřil k úkolům lidového komisariátu spravedlnosti velmi kategoricky: „Nepřejímat ... starou, buržoazní představu o občanském právu, ale vytvářet novou. Nenechávat se ovlivňovat lidovým komisariátem zahraničních věcí, který ‚ze své funkce‘ prosazuje linii ‚přízpůsobování se Evropě‘, ale *bojovat* proti této linii, vypracovat *nové* občanské právo, nový poměr k ‚soukromým‘ smlouvám apod. My nic ‚soukromého‘ neuznáváme, pro nás je *všechno* v hospodářské oblasti *veřejnoprávní* a ne soukromé. Připouštíme jedině státní kapitalismus, a stát — to jsme my, jak jsem už řekl. Proto je nutné rozšířit státní zásahy do ‚soukromoprávních vztahů‘, rozšířit právo státu rušit ‚soukromé‘ smlouvy, uplatňovat v ‚občanskoprávních vztazích‘ *naše revoluční právní vědomí* a ne corpus iuris romani ...“⁷⁴⁾

72) Např. o názorech L. Trockého a Bucharina v této souvislosti viz blíže Kuricyn: Přechod k NEPu i revolucijnonaja zakonnost', str. 47—50.

73) Pro nás je zajímavé, že takto pochopil v období předmnichovské republiky hesla revoluční zákonnosti V. Procházka, když jako jeden z prvních v Československu propagoval aktuální marxistické učení o sovětském státu a právu (ve sbor. Deset let diktatury proletariátu, 1927).

74) Dopis D. I. Kurskému z 20. 2. 1922 (Spisy 45). A dále: „Neméně významná je bojová úloha lidového komisariátu spravedlnosti za NEPu, a proto tím více pohoršuje jeho slabost a ospalost v této oblasti. Nezdá se, že by chápal, že jsme uznali a budeme uznávat jenom státní kapitalismus, a stát — to jsme my, my uvědoměli dělníci, my komunisté. Proto nemůžeme považovat za komunisty ty, kteří nepochopili svůj

A dále: „Obchoduj, obohacuj se, my ti to dovolíme; ale trojnásob zvýšíme tvou povinnost být čestný, podávat včas pravdivé zprávy o činnosti, dodržovat nejen literu, ale i ducha našeho komunistického zákonodárství, nepřipouštět ani to nejmenší vybočení z našich zákonů — takové musí být hlavní příkázání lidového komisariátu spravedlnosti, pokud jde o NEP.“⁷⁵⁾

Lenin také podpořil důležitý interpretační pramen ve smyslu revoluční zákonnosti, kterým se stal zákon O základních soukromovlastnických právech z května 1922. Znamé jsou Leninovy zásahy do přípravy kodifikace trestního práva, zákonů o dělnicko-rolnické inspekci, specializovaného administrativního zákonodárství a zákonů spojených s utvořením sovětské federace. Spolu s tím doznal dalšího vývoje princip ústavnosti, když byla vydána nová, celosvazová ústava.

Mimořádný zájem o obsahovou stránku sovětských zákonů a kodifikací z let 1921–1923 znovu potvrdil, že Lenin socialistickou zákonnost pojímal současně jako soubor obsahových požadavků, určovaný zásadami zákonnosti při tvorbě práva všude tam, kde právo zaujalo ve vývoji socialistické společnosti přední místo. Ve složitém období NEPu ve zvýšené míře působil prvek revoluční účelnosti, který by pak vázal postup sovětských orgánů a institucí při řešení konkrétních případů a samotných soukromoprávních vztahů.

Trestní represe, kterou Lenin doporučil zesílit při zneužívání nové ekonomické politiky formou výstražných soudních procesů, jen revoluční úlohu zákonnosti dále charakterizovala.⁷⁶⁾

Nedílnou součástí Leninovy koncepce revoluční zákonnosti, jdoucí ovšem daleko za rámec specifických potřeb NEPu, bylo *odůvodnění boje proti byrokratismu*. Lenin vyzýval k soustavnému tažení proti byrokratismu, protože v období mírové výstavby a NEPu se stal velkým nebezpečím sovětské společnosti. Byrokratismus považoval za bezduché, formalistické chápání zákonnosti, lhostejnost k rychlému a důslednému dodržování zákonů a k vyřizování stížností pracujících;⁷⁷⁾ revoluční zákonnost a obecně socialistická zákonnost je neslučitelná s byrokratickým formalismem ve všech jeho projevech a vnitřně musí být schopna sama sebe chránit před zneužitím a oslabením svých stěžejních zásad.

Otázka boje proti byrokratismu byla pak v plné šíři rozvinuta v zásadním pojednání V. I. Lenina O „dvojí“ podřízenosti a zákonnosti. Lenin zde sice soustavně zpracoval další problémy, zejména otázku jednoty zákonnosti v souvislosti s výstavbou prokuratury, avšak řešení boje proti byrokratismu se nakonec stalo ústředním tématem. Když kritizoval zastávce tzv. „dvojí“ podřízenosti, postavil ostře proti sobě jednak byro-

úkol omezit, přikazít, kontrolovat a přímo na místě odhalovat nezákonnosti, přísně postihovat každý kapitalismus, který přesahuje rámec státního kapitalismu v tom smyslu, jak my chápeme pojem a úkoly státu“ (tamtéž).

⁷⁵⁾ Tamtéž.

⁷⁶⁾ Dopis D. I. Kurskému ze 17. 1. 1922 (Spisy 35).

⁷⁷⁾ Dopis D. I. Kurskému ze 17. 1. 1922; O „dvojí“ podřízenosti a zákonnosti, Vybrané spisy II, str. 780–781.

kratický centralismus a centrálně řízený boj proti byrokratismu a jednak „místní“ byrokratismus proti nutnosti respektovat místní odlišnosti spolu s širokou demokratickou iniciativou pracujících. Sovětský stát, podle Lenina, neprosazuje důslednou zákonnost proto, aby umožnil rozšíření těchto nebezpečných forem byrokratismu, nýbrž aby jim čelil.

Systém centralizované prokuratury s možností protestu proti všem rozhodnutím místních (tj. i např. gubernských) orgánů se, jak známo, Leninovi jevil jako mimořádně účinná záruka zákonnosti. Znalost konkrétního případu a hodnocení místních podmínek mělo být zajištěno tím, že o protestu by jednaly *soudy*, které ovšem byly přísně vázány zákonem.

Aktuálnost revoluční zákonnosti se zde promítá v Leninově plánu vytvořit v centru skupinu osvědčených stranických a státních pracovníků, kteří by pohotově a nekompromisně zasahovali proti nezákonnosti na všech stupních „místního“ rozhodování, a to za přímého *politického vedení nejvyššími stranickými orgány*. „V centru,“ píše Lenin, „přece musíme najít deset lidí, kteří budou konat práci centrálního prokurátorského úřadu, totiž funkci generálního prokurátora, Nejvyššího soudního dvora a kolegia lidového komisariátu spravedlnosti... Těchto deset lidí v centru pracuje pod nejbližším dohledem a v bezprostředním kontaktu s třemi stranickými institucemi, které skýtají maximální záruku proti místním a osobním vlivům, a to: s organizačním byrem ÚV, s politbyrem ÚV a s ÚKK, při čemž tento posledně jmenovaný orgán je odpovědný pouze sjezdu strany a je ustaven tak, že funkce členů KK je naprosto neslučitelná s funkcí v jakémkoliv lidovém komisariátě, či zvláštním úřadu či orgánu sovětské moci. Je jasné, že za takových podmínek máme největší záruku, kterou si lze vymyslet, a že strana vytvoří nevelké centrální kolegium, schopné opravdově čelit místním vlivům, místnímu i jakémukoli jinému byrokratismu, a zavádět opravdu stejné uplatňování zákonnosti v celé republice a v celé federaci.“⁷⁸⁾ Projekt tohoto přísného centralismu při zabezpečování zákonnosti nepochybně vycházel ze zkušeností, které získaly sovětské orgány a osobně Lenin při centralizované kontrole uplatňované vůči mimořádným opatřením v letech 1918–1920.⁷⁹⁾

To byla, podle mého názoru, i podstata Leninova pojetí *jednotnosti* socialistické zákonnosti: Nešlo pouze o jednotný postup v celém sovětském systému ústředních a místních orgánů, ale Lenin kladl neobyčejný důraz na obsahovou jednotu v tvorbě a realizaci práva, v níž nikdy nemůže chybět cílevědomost výstavby socialistické společnosti. Byla to i výzva pro právně teoretickou frontu, aby sám pojem socialistické zákonnosti byl jasný a vnitřně jednotný, schopný působit ve prospěch cílevědomé funkce socialistického práva.

*

⁷⁸⁾ O „dvojití“ podřízenosti a zákonnosti, Vybrané spisy, str. 782.

⁷⁹⁾ Srov. str. 74–75 této statě.

V Dopise o „dvojí“ podřízenosti a zákonnosti jsou vlastně obsaženy metodologické závěry, jak v teorii a praxi princip zákonnosti dále rozvíjet. Takto souhrnně se už Lenin k otázkám socialistické zákonnosti nevrátil a lze tedy Dopis o „dvojí“ podřízenosti a zákonnosti považovat za určitý teoretický odkaz.

Této mé stati nepřísluší odvozovat z Leninových názorů na právo a zákonnost, jež jsme dosud zkoumali, obecnou teoretickou koncepci socialistické zákonnosti. Na jiném místě by měl být také objasněn vývoj problému zákonnosti v sovětské právní vědě, zejména pak v průběhu dvacátých let, a dále vývoj principu zákonnosti v SSSR po smrti V. I. Lenina. Sovětská právně teoretická literatura, věnovaná tomuto tématu, je poměrně rozsáhlá, avšak ve studiu kontinuity názorů o otázkách socialistické zákonnosti existují stále ještě mezery, které by další historické a teoretické zkoumání mělo vyplnit.

V. I. Lenin vykonal velmi mnoho pro zformování koncepce socialistické zákonnosti porevolučního období v Rusku, položil však zároveň teoretické a praktické základy obecného učení o socialistické zákonnosti. Trvalým odkazem zůstane metodologický požadavek, aby teoretické zobecnění funkce práva a zákonnosti vycházelo vždy z daných historických podmínek a stále usilovalo o své ověření ve společenskopolitické praxi. Jenom tak je možné ověřit i základní marxistické předpoklady o charakteru a vývoji socialistického státu a práva.

ВЛАДИМИР ВЕВЕРКА

**Формирование теоретических и практических основ
социалистической законности в произведениях В. И. Ленина**

РЕЗЮМЕ

В первой части статьи автор разбирает концепцию роли права и законности в переходный период от капитализма к коммунизму, содержащуюся в произведениях К. Маркса и Ф. Энгельса. Особое внимание он уделяет понятию так называемого равного права, которое является только этапом в процессе последовательного отрицания буржуазного права и законности.

Важную составную часть анализа формирования концепции социалистической законности в произведениях В. И. Ленина составляет исследование дореволюционных взглядов Ленина на роль права и законности после завоевания власти рабочим классом, прежде всего тех, которые содержатся в работе „Государство и революция“.

Подробнее автор разбирает ленинский подход к праву с точки зрения вооруженного перехода к революционной диктатуре пролетариата, новой пролетарской дисциплины и постепенного отмирания пролетарского государства и права при коммунизме. Особое внимание уделено определению Ленина объективной обусловленности так называемого буржуазного права в условиях товарного производства и применения социалистического принципа оплаты. Автор указывает на внутреннее противоречие этого понятия, в котором однако содержатся и элементы нового, пролетарского права. Он обращает внимание на ленинские взгляды на элементарные нормы человеческого сосуществования, которые обязательно будут включены в пролетарское право. Для формирования ленинской концепции социалистической законности также характерны дореволюционные рассуждения о необходимости обязательных норма-

тивных актов и государственного принуждения как понятийных знаков нового права; это действительно и для узкого сочетания права и пролетарского государства, которое делает возможной целесообразную комбинацию правовых и неправовых, особенно политических и моральных норм, что предвосхищает новое понимание законности и всех форм дисциплины в социалистическом обществе.

Следующая часть статьи посвящена развитию взглядов Ленина на роль права и законности после Октября 1917 года и различению трех основных периодов: непосредственного послереволюционного периода (до середины 1918 года), периода от середины 1918 года по 1920 гг. и от 1920 по 1923 гг.

Автор попытался оценить теоретическую и практическую политическую деятельность В. И. Ленина в свете дореволюционных теоретических предпосылок и прежде всего конкретных условий, которые создались после Октябрьской революции и при строительстве советского общества: подробно исследуется отрицательное ленинское отношение к старому праву, его взгляды на временное ограничение функции права в пользу использования революционных политических норм и революционного правового сознания, как и вопрос составления элементов нового типа пролетарского права в соответствии с развитием советского законодательства. Этим подчеркивается и положительное влияние критики Лениным правового нигилизма, как и переоценки права и правового формализма.

Первый период характеризуется прежде всего решающей ролью революционного правового сознания и первыми декретами советской власти. Автор подробно разбирает практические ленинские предложения, касающиеся интерпретации первых декретов о суде, и показывает, что Ленин высказался за всеобщую революционную программу замены старого права революционным правовым сознанием, в котором однако проводился сознательный политический элемент, осуществляемый высшими партийными и государственными органами. Этим объясняются и направления тогдашней теоретической дискуссии о роли права и правового сознания. Речь шла о уяснении прямой правообразовательной функции революционного правового сознания и его отношения к содержанию первых советских декретов.

Особое внимание уделено ленинскому пониманию декретов и освещению этого вопроса в современной специальной литературе о развитии социалистической законности. Автор оценивает не только многостороннее понимание декретов, но и другие специфические стороны этой проблемы, особенно сочетания правового и политико-пропагандистского характера декретов; взгляды Ленина на роль декретов имеют исключительное значение для позднейшей концепции социалистической законности в области социалистического правообразования (напр., предпосылка основательных знаний предмета правовой регламентации, демократизм подготовки декретов, их ясность и т. д.) и для решения оптимального сочетания политики и права.

Важной границей в формировании концепции советского права и законности автор считает вторую половину 1918 года и реферирует взгляды современных советских теоретиков права на этот вопрос. Он показывает, что изданием первой советской конституции в Советской России был установлен принцип конституционности как составной части законности. В этой части автор подмечает различные аспекты последствия решения VI Всероссийского чрезвычайного съезда Советов о строгом соблюдении законов и прямой связи с развитием советского законодательства. Он показывает, что этот новый этап в развитии советского права и законности понимается Лениным как результат объективных задач стабилизации Советской власти и строительства социалистического общества, как результат „высшей организации труда“; Ленин здесь подчеркивает и конституционные отношения отношения гражданина и пролетарского государства, что проявилось и в объявлении равной обязанности соблюдения советских законов советскими органами и гражданами.

Вместе с тем, автор анализирует — как новый элемент концепции законности в 1918—1920 гг. — точку зрения Ленина на чрезвычайные меры, продиктованные условиями гражданской войны и иностранной интервенции: эту „законность чрезвычайных мер“, выходящих за границы советских законов, Ленин основал на прямом управлении и контроле центральных органов коммунистической партии и совет-

ского государства (в деятельности Всероссийской чрезвычайной комиссии и т. д.). Как показывает автор, это ограничение роли права не поставило под угрозу общую тенденцию взглядов Ленина к строгости законности и разработке цельного понятия закона. Большое значение для развития законности имело целенаправленное строительство Советов как естественной базы и гарантии соблюдения законности.

Третий период статья связывает с объявлением Новой экономической политики, когда Лениным одновременно был провозглашен лозунг революционной законности. Автор стремился доказать, что идея революционной законности хотя и зависит от развития советского права в области экономических отношений, т. е. и от определенного оживления частнособственнических отношений, главной целью все же была поддержка процесса стабилизации Советской власти и социалистического экономического строительства в мирных условиях. Ленинская идея революционной законности стала таким образом решающим фактором при преодолении разнородных и часто противоположных взглядов на цель тогдашнего советского законодательства и законности. Автор добавляет, что самая важная роль революционной законности заключается в обеспечении административной, социалистической интерпретации НЭПа и в защите от ее злоупотребления, как об этом свидетельствует и большое количество предложений, которые в то время Ленин представил для совершенства советского законодательства (для подготовки гражданского кодекса и др.).

Автор обращает внимание на то, что именно в период так называемой революционной законности у Ленина, наряду с формальными знаками, вырисовывается и концепция содержательных требований социалистической законности в области правообразования.

С этой точки зрения подробнее рассматривается основная работа В. И. Ленина, посвященная вопросу законности — „Письмо о „двойной“ подчиненности и законности“, где кроме теоретических и практических проблем единства законности Ленин разработал, развивая свои предшествующие взгляды, вопрос борьбы против бюрократизма при реализации советского права. Он здесь опять подчеркнул значение централизованного контроля законности высшими партийными и государственными органами как действенную гарантию социалистической законности.

Автор заканчивает статью констатацией того, что В. И. Ленин проделал огромную работу в деле формирования концепции социалистической законности послереволюционного периода, что он заложил также теоретические и практические основы общего учения о социалистической законности. Непреходящим наследием останется методологическое требование, чтобы теоретическое обобщение функции права и законности исходило всегда из данных исторических условий и постоянно стремилось к своей проверке общественно-политической практикой. Только так можно проверить и основные марксистские предпосылки характера и развития социалистического государства и права.

VLADIMÍR VEVERKA

Gestaltung von theoretischen und praktischen Grundlagen der sozialistischen Gesetzlichkeit im Werke Lenins

ZUSAMMENFASSUNG

Im ersten Teil des Aufsatzes befaßt sich der Autor in ersten Reihe mit der Auf-fassung der Rolle des Rechts und der Gesetzlichkeit zur Zeit des Übergangs vom Kapitalismus zum Kommunismus im Werke von K. Marx und F. Engels. Eine besondere Aufmerksamkeit widmet er hier dem marxistischen Begriff des sog. gleichen Rechtes, das nur eine Etappe im Prozeß einer konsequenten Negierung des bürgerlichen Rechtes und der bürgerlichen Gesetzlichkeit darstellt.

Einen bedeutenden Bestandteil der Analyse der Gestaltung der Konzeption der sozialistischen Gesetzlichkeit im Werke V. I. Lenins bildet die Untersuchung von vorrevolutionären Ansichten Lenins über die Rolle des Rechtes und der Gesetzlichkeit nach der Machtübernahme durch die Arbeiterklasse, vordergründig Untersuchung von denjenigen in der Arbeit Staat und Revolution einbegriffenen Ansichten.

Der Verfasser behandelt ausführlicher Lenins Herangehen an das Recht aus dem Gesichtspunkt des Machtübergangs zur revolutionären Diktatur des Proletariats betrachtet, einer neuen proletarischen Disziplin und des stufenweisen Absterbens des proletarischen Staates und des Rechtes im Kommunismus. Besonders ausführlich wird Lenins Lehre über die objektive Bedingtheit des sog. bürgerlichen Rechtes unter den Bedingungen der Ausnutzung der Warenproduktion und Geltendmachung des sozialistischen Prinzips der Belohnung erörtert. Der Verfasser weist auf die innere Widersprüchlichkeit dieses Begriffes hin, in dem jedoch schon auch Elemente des neuen, proletarischen Rechtes einbegriffen sind.

Er macht weiter auf Lenins Äußerungen über elementare Normen des menschlichen Zusammenlebens aufmerksam, die notwendigerweise in das proletarische Recht einzugliedern sind. Für Lenins Gestaltung der Konzeption der sozialistischen Gesetzlichkeit sind weiter kennzeichnend vorrevolutionäre Betrachtungen über die Unerläßlichkeit der obligatorischen normativen Akte und des staatlichen Zwangsverfahrens als Begriffsmerkmale des neuen Rechtes; das gilt auch für die enge Verbundenheit des Rechtes und des proletarischen Staates, die eine zweckmäßige Kombination der rechtlichen sowie der nichtrechtlichen, namentlich der politischen und moralischen Normen ermöglicht. Diese Tatsachen nehmen eine neue Auffassung der Gesetzlichkeit und sämtlicher Formen der Disziplin in der sozialistischen Gesellschaft vorweg.

Der weitere Teil des Aufsatzes ist der Entwicklung von Lenins Ansichten über die Rolle des Rechtes und der Gesetzlichkeit nach dem Oktober 1917 gewidmet. Dabei unterscheidet man drei Hauptperioden: die unmittelbare nachrevolutionäre Periode (bis Mitte des Jahres 1918), die Periode seit der Mitte der Jahre 1918—1920 und seit den Jahren 1920—1923.

Der Verfasser war bestrebt, V. I. Lenins theoretische und praktisch-politische Tätigkeit auszuwerten, gesehen im Lichte der vorrevolutionären theoretischen Voraussetzungen, und vordergründig der konkreten Bedingungen, die sich nach der Großen Oktoberrevolution und beim Aufbau der sowjetischen Gesellschaft herausgebildet hatten: es wird eingehend Lenins ablehnender Standpunkt gegenüber dem alten Recht untersucht, seine Ansichten über die einstweilige Beschränkung des Rechtes zu Gunsten der Ausnutzung von revolutionären Normen und des revolutionären Bewußtseins, sowie auch die Frage der Konzeption von neuen Elementen des proletarischen Rechtes in Übereinstimmung mit der Entfaltung der sowjetischen Gesetzgebung. Hiermit wird auch der positive Einfluß Lenins Kritik des Nihilismus betont, wie auch der Überschätzung des Rechtes und des Rechtsformalismus.

Die erste Periode wird in erster Reihe durch die entscheidende Rolle des revolutionären Bewußtseins und durch die ersten Dekrete der Sowjetmacht charakterisiert. Der Verfasser betrachtet eingehend Lenins praktische Interpretierung der ersten Dekrete über das Gericht betreffende Vorschläge und zeigt, daß sich hier Lenin für das allgemeine revolutionäre Programm der Ersetzung des alten Rechtes durch das revolutionäre Rechtsbewußtsein ausgesprochen hatte, in dem sich jedoch ein bewußtes politisches Element durchsetzte, durch parteiliche und staatliche Organe zur Geltung gebracht. Hiermit werden auch Richtungen der damaligen Diskussion über die Rolle des Rechtes und des Rechtsbewußtseins erläutert. Es handelte sich ferner um die Erläuterung der direkten rechtsbildenden Funktion des revolutionären Rechtsbewußtseins und dessen Beziehung zum Inhalt der ersten sowjetischen Dekrete.

Eine besondere Aufmerksamkeit wird Lenins Auffassung von Dekreten und Bewertung dieser Frage in der gegenwärtigen Literatur über die Entwicklung der sozialistischen Gesetzlichkeit gewidmet. Der Autor wertet nicht nur die allseitige Auffassung der Dekrete aus, sondern auch weitere spezifische Seiten dieses Problems,

vor allem die Verknüpftheit des rechtlichen und politisch propagandistischen Charakters der Dekrete; Lenins Ansichten über die Rolle der Dekrete sind von außerordentlich großer Bedeutung für die weitere Konzipierung der sozialistischen Gesetzlichkeit im Bereich der sozialistischen Gestaltung des Rechtes (z. B. Voraussetzung gründlicher Kenntnisse des Gegenstandes der rechtlichen Regelung, Demokratismus der Aufbereitung der Dekrete, ihre Verständlichkeit usw.) und für die Lösung einer optimalen Verknüpftheit der Politik und des Rechtes.

Als einen wichtigen Scheidepunkt bei der Gestaltung der Konzeption des sowjetischen Rechtes und der Gesetzlichkeit betrachtet der Verfasser die zweite Hälfte des Jahres 1918 und berichtet über die Ansichten der zeitgenössischen sowjetischen Rechtstheoretiker über diese Frage. Er zeigt, daß durch das Erlassen der ersten sowjetischen Verfassung im sowjetischen Rußland das Prinzip der Verfassungsmäßigkeit als untrennbarer Bestandteil der Gesetzlichkeit installiert wurde. In diesem Teile beachtet der Verfasser verschiedene Aspekte und Folgerungen des Beschlusses des 6. gesamtrussischen außerordentlichen Kongresses der Sowjets über die strenge Einhaltung der Gesetze und dessen direkter Zusammenhang mit der Entfaltung der sowjetischen Gesetzgebung. Er zeigt auf, daß diese neue Etappe in der Entwicklung des sowjetischen Rechtes und der Gesetzlichkeit von Lenin als Konsequenz objektiver Aufgabe der Stabilisierung der sowjetischen Macht und des Aufbaus der sozialistischen Gesellschaft aufgefaßt wird, als Konsequenz einer „höheren Organisation der Arbeit“; Lenin hebt hier auch die verfassungsmäßige Lösung der Beziehung zwischen dem Bürger und dem proletarischen Staat hervor, was sich auch in der Verlautbarung gleicher Pflicht, sowjetische Gesetze einzuhalten, sowohl durch die sowjetischen Organe, als auch durch die Bürger.

In den Jahren 1918—1920 analysiert der Verfasser gleichzeitig als neues Element der Konzeption der Gesetzlichkeit Lenins Standpunkt gegenüber neuen durch die Bedingungen des Bürgerkriegs und der ausländischen Intervention diktierten außerordentlichen Maßnahmen: diese „Gesetzlichkeit außerordentlicher Maßnahmen“, die die sowjetischen Gesetze überschreiten, begründete Lenin auf der direkten Führung und Kontrolle der Zentralorgane der kommunistischen Partei und des sowjetischen Staates (in der Tätigkeit der Gesamtrussischen außerordentlichen Kommission usw.). Wie der Verfasser zeigt, bedrohte diese Einschränkung der Rolle des Rechtes auf keine Weise die Gesamttendenz Lenins Ansichten in Beziehung auf Verschärfung der Gesetzlichkeit und Ausarbeitung eines ungeteilten Begriffes von Gesetz. Von großer Bedeutung für die Entfaltung der Gesetzlichkeit war der zielstrebige Aufbau der Sowjets, als natürliche Grundlage und Gewährleistung der Einhaltung der Gesetzlichkeit.

Die dritte Periode verbindet der Aufsatz mit der Verlautbarung der Neuen ökonomischen Politik, da zugleich von Lenin die Parole der revolutionären Gesetzlichkeit erlassen wurde. Der Verfasser war bestrebt nachzuweisen, daß die Idee der revolutionären Gesetzlichkeit zwar auf die Entfaltung des sowjetischen Rechtes im Bereich der ökonomischen Beziehungen, d. h. auch auf eine Belebung privater Eigentumsbeziehungen gebunden ist, das Hauptziel war jedoch die Unterstützung des Stabilisierungsprozesses der Sowjetmacht und des sozialistischen wirtschaftlichen Aufbaus unter den Bedingungen des Friedens. Lenins Idee der revolutionären Gesetzlichkeit wurde auf diese Weise zum entscheidenden Faktor bei der Überwindung von verschiedenartigen und oft widersprüchlichen Ansichten über den Zweck der damaligen sowjetischen Gesetzgebung und Gesetzlichkeit. Der Verfasser deduziert, daß die bedeutsamste Rolle der revolutionären Gesetzlichkeit in der Sicherstellung der verwaltungsmäßigen, sozialistischen Interpretation von NEP bestand und im Schutz gegen deren Mißbrauch, wie es auch eine große Zahl von Vorschlägen bezeugt, die Lenin zu dieser Zeit zur Vervollkommen der sowjetischen Gesetzgebung (zur Vorbereitung des Zivilkodexes u. a.) unterbreitete.

Der Verfasser macht darauf aufmerksam, daß gerade im Zeitraum der sog. revolutionären Gesetzlichkeit sich bei Lenin neben formalen Merkmalen gleichzeitig die Konzeption inhaltlicher Anforderungen der sozialistischen Gesetzlichkeit auf dem

Gebiet der Gestaltung des Rechtes abzeichnet. Aus diesem Gesichtspunkt betrachtet wird dann die fundamentale Arbeit V. I. Lenins ausführlicher ausgewertet, Arbeit, die der Frage der Gesetzlichkeit — der Brief über die „doppelte“ Unterordnung und Gesetzlichkeit gewidmet ist, wo Lenin neben theoretischen und praktischen Problemen der Einheit der Gesetzlichkeit, anknüpfend an seine frühere Anschauungen, die Frage des Kampfes gegen den Bürokratismus bei der Realisierung des sowjetischen Rechtes erarbeitete. Hier hob er erneut die Bedeutung einer zentralisierten Kontrolle der Gesetzlichkeit durch parteiliche und staatliche Gipfelorgane hervor, als wirksame Gewähr der sozialistischen Gesetzlichkeit.

Zum Abschluß führt der Verfasser an, daß V. I. Lenin sehr viel Arbeit für die Gestaltung der Konzeption der sozialistischen Gesetzlichkeit der nachrevolutionären Periode geleistet hatte, er hatte jedoch gleichzeitig theoretische und praktische Grundlagen der allgemeinen Lehre über die sozialistische Gesetzlichkeit geschaffen. Als Vermächtnis dauernden Wertes verbleibt die methodologische Anforderung, daß die theoretische Verallgemeinerung der Funktion des Rechtes und der Gesetzlichkeit immer von den jeweiligen historischen Bedingungen ausgeht und daß sie ständig ihre Überprüfung in der gesellschaftlich-politischen Praxis anstrebt. Nur so ist es möglich, auch die grundsätzlichen marxistischen Voraussetzungen über den Charakter und die Entwicklung des sozialistischen Staates und Rechtes zu überprüfen.